

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
KELAM ANA BİLİM DALI

İSLAM KELAM EKOLLERİNİN RIZIK VE FİYAT GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
HALİL İBRAHİM GÖÇER

DANIŞMAN
PROF. DR. İBRAHİM COŞKUN

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halil İbrahim Göçer
	Numarası	17810601125
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam Ana Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim Coşkun
	Tezin Adı	İslam Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **İslam Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi** başlıklı bu çalışma 24/02/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN	
2	Prof. Dr.	Kamil GÜNEŞ	
3	Prof. Dr.	Sefa BARDAKÇI	

KONYA

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halil İbrahim Göçer		
	Numarası	17810601125		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim Coşkun		
Tezin Adı	İslam Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi			

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Halil İbrahim Göçer
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halil İbrahim Göçer		
	Numarası	17810601125		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim Coşkun		
Tezin Adı	İslam Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi			

ÖZET

İnsan, fitri olarak yaşamını devam ettirme arzusuyla yaratılmıştır. İslam'da insan hayatında merkezi bir konum işgal eden bu konuya değinmiştir. Çalışmada rızık kavramı etimolojik olarak bir tahlile tabi tutulup, rızık kapsamına giren şeylerin ortak noktasının insana fayda verme olduğu tespit edildi. Kur'an ve sünnette ise rızık çok geniş bir kullanım alanı olup, bu kullanım kelimenin sözlük anlamına da uygun düşmektedir. Rızık bütün kelam ekollerinin ittifakıyla Allah'tan olup, rızık isminin Allah'tan başkası için kullanımı ise hakiki olmayıp mecazidir. Allah gerek imtihan amacıyla olsun gerek başka bir sebepten olsun kullarının rızıklarını genişletip, daraltabilir. Kur'an ve sünnete göre insanların rızıkları belli bir ölçüye göre taksim edilmiş olup, bu belirlenen rızık helal ya da haram yolla ulaşmak insana bırakılmıştır. Ayrıca rızıkların taksim edilmiş olması cebri bir anlayışa da yol açmamaktadır. İslam kelam ekolleri ise rızık kapsam alanı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Ehl-i Sünnet

kelam ekolleri rızık kavramını dil kuralları çerçevesinde hakiki ve mecazi olmak üzere ikiye ayırırken, Mu'tezile ve İmamiyye Şia'sı ise hakiki anlamını esas alarak incelemişlerdir. Haramın rızık olup olmaması konusunda ise Ehl-i Sünnet kelam ekolleri haramın rızık olduğunu savunurken, Mu'tezile bunun aksini savunmaktadır. İmamiyye Şia'sı ise rızıkı tekvini ve teşri açılardan ikiye ayırmış olup haramın tekvini açıdan rızık olduğunu savunurken teşri açıdan rızık olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Fiyatlar konusunda ise kelam ekolleri insan irade ve kudreti konusundaki görüşlerine göre fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu meyanda Ehl-i Sünnet kelam ekolleri fiyat dalgalanmalarını sadece Allah'a nispet ederken, Mu'tezile kul fiillerinin yaratıcısıdır görüşlerine paralel olarak bu konuda Allah'ın yanında insanın da etkisinin olduğunu savunmuştur. Biz ise bu çalışmamızda bu bilgileri tespit edip düzenli bir şekilde tasnif ettikten sonra bir değerlendirmede bulunduk. Bu meyanda Ehl-i Sünnet kelam ekollerinin rızık ve fiyat konusundaki görüşlerini Kur'an, Sünnet ve akli yönden doğru olduğunu tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Rızık, Fiyat, Kelam Ekolleri, Kaza, Kader

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Author's	Name and Surname	Halil İbrahim Göçer		
	Student Number	17810601125		
	Department	Islamic Sciences Fundemantal/Theology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İbrahim Coşkun		
Title of the Thesis/Dissertation	Evaluation of livelihood(rızq) and price views of Islamic Theology Schools			

ABSTRACT

Human being, by her nature, was created with the desire to continue her life. As it occupies a central position in human life, Islam also addresses this issue. In this study, the concept of sustenance (rızq) was etymologically subjected to an analysis and it was determined that the common point of things that fall within the scope of sustenance is to benefit human beings. While in Qur'an and Sunnah the concept of sustenance has a very wide field of use, this usage is also in accordance with the dictionary meaning of the word. With the alliance of all theological schools, the source of sustenance is from Allah and the usage of the name of sustainer (razıq) for anyone, other than Allah, is not genuine but metaphorical. Allah can expand and constrict his servants' sustenance, either for testing purposes or for any other reason. According to the Qur'an and Sunnah, the sustenance of the people has been divided in accordance with a certain measure and it is up to the person to reach this determined sustenance through halal or haram means. In addition, the fact that the sustenance has been divided does not lead to a compelling understanding (Jebr). Islamic theological schools, on the other hand, put forward some different views on the scope of sustenance. While the Ahl al-Sunnah theological schools divides the concept of sustenance into two, namely genuine and metaphorical within the framework of the rules of language, on the other hand Mu'tezile and Imamiyye Shia stud-

ied the concept on the basis of its true meaning. In terms of whether haram is within the scope of sustenance or not, the Ahl al-Sunnah theological schools defend that haram is sustenance and Mu'tezile advocates otherwise. The Imamiyya Shia, on the other hand, divided the sustenance in terms of genesis (taqvin) and legislation (tashri), and adopted the view that while haram is accepted as the sustenance in terms of genesis, it is not accepted as such in terms of legislation. Regarding the prices, theological schools have put forward ideas based on their views on human will and power. In this regard, while the Ahl al-Sunnah theological schools attribute the price fluctuations to Allah, Mu'tezile , in parallel with its views on humans are creators of their own deeds, defends that humans also has a part over the price fluctuations beside Allah. In this study, after determination and classification of this information, we made an assessment on the issue. In this regard, we have determined that the views of Ahl al-Sunnah theological schools on sustenance and price are correct in terms of Qur'an, Sunnah and intellect.

Keywords: Sustenance (Rızq), Price, Theological Schools, Jurisdiction (Kaza), Fate.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	1
ÖNSÖZ.....	2
GİRİŞ.....	4
1-ARAŞTIRMANIN METODU.....	5
2-ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	5
3-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	7

BİRİNCİ BÖLÜM RIZIK İLE İLGİLİ PROBLEMLER VE KELAMİ EKOLLER

1-RIZIK KAVRAMININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ	9
2-KUR'AN'DA RIZIK KAVRAMI	10
2.1-RIZKIN MAHİYETİ.....	10
2.2-RIZKIN ALLAH'TAN OLMASI.....	12
2.3-RIZKIN DARALIP GENİŞLEMESİ MESELESİ	14
2.4-RIZKIN DAR VE BOL OLUŞUNDA İBRET VE HİKMETLERİN OLMASI	16
2.5-HARAMIN RIZIKLIĞI MESELESİ.....	17
2.6-RIZIKLARIN TAKSİMİ MESELESİ.....	21
2.7-ALLAH'IN İNSANI BEKLEMEDİĞİ YERDEN RIZIKLANDIRMASI.....	26
2.8-İNSANIN RIZIK TEMİNİ İÇİN ÇALIŞMASI	28
3-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN RIZIK ANLAYIŞLARI	31
3.1- EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN RIZIK ANLAYIŞLARI.....	31
3.2- MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN RIZIK ANLAYIŞI	34
3.3-İMAMİYYE ŞİASİ KELAM EKOLÜNÜN RIZIK ANLAYIŞI.....	37
4-DEĞERLENDİRME	43

İKİNCİ BÖLÜM İSLAM KELAM EKOLLERİNE GÖRE FİYAT DALGALANMALARININ NEDENLERİ

1-İNSAN İRADE VE KUDRETİNİN FİYAT DALGALANMALARINA ETKİSİ.....	47
1.1-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN İNSAN İRADESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	47

1.1.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN İNSAN İRADESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	48
1.1.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN İNSAN İRADESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ ...	52
1.2-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	55
1.2.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	55
1.2.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ ..60	
2-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN FİYAT DALGALANMALARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	62
2.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNE GÖRE FİYAT DALGALANMALARI	62
2.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNE GÖRE FİYAT DALGALANMALARI	64
3-DEĞERLENDİRME	67
SONUÇ	69
BİBLİYOGRAFYA	72

KISALTMALAR

Arp.	: Arapça
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
k.	: Kameri
s.	: Sayfa
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tr.	: Türkçe
Trc.	: Tercüme
ty.	: Basım Tarihi Yok
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
vd.	: Ve devamı
yy.	: Basım Yeri Yok

ÖNSÖZ

İslam dini itidal ve fitrat dinidir. Ne Yahudilik gibi sadece dünya hayatına önem verir ne de Hristiyanlık gibi mensuplarını dünya hayatından el etek çektirerek ruhbanlığa yöneltir. Dünya ve ahiret hayatı arasında dengeyi sağlayarak mensuplarını iki dünyada da saadete ulaştırmayı amaçlar. Kur'an bu ilkeyi "*Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.*"¹ şeklinde açıklamaktadır. Bu ilahi mesajı evrensel düzeyde tebliğ etmekle görevli olan Müslümanlar da Kur'an'ın bu ilkesini hem teorik olarak hem de pratikte uygulamaya çalışmışlardır. Bunun nasıl ve ne şekilde uygulanacağı konusunda da farklı görüş ve fikirler ileri sürmüşler, ekollere ayrılmışlardır.

Rızık elde etme çabası ise insanların dünya hayatında merkezi bir rol işgal etmektedir. Zira insanın yaşamını sürdürme isteği Allah tarafından onun fitratına yerleştirilmiştir. Bunun içinde insan fitratının gereği olarak yaşamını sürdürmek için rızık elde etmek zorundadır. İslam dini rızık konusu da dahil hayatın her alanında insanlığa rehberlik edecek ilkeler koymuştur. İşte bizde bu çalışmamızda rızık konusunda Kur'an'ın getirdiği ilkeleri ve İslam kelimelerinin bu konudaki görüşlerini tespit edip, bu ekollerin görüşlerinin Kur'an'a uygunluğunu ortaya koymayı amaç edindik.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde rızık kelimesinin etimolojik anlamını tespit edip, Kur'an'ın rızık konusundaki getirdiği ilkeleri açıkladık. Daha sonra ise kelimelerinin rızık konusundaki görüşlerini tespit edip Kur'an çerçevesinde belirlediğimiz ilkeleri esas alarak bir değerlendirmeye tabi tuttuk. İkinci bölümde ise İslam kelimelerinin insan kudreti ve iradesi hakkındaki görüşlerine genel bir şekilde değinip fiyat dalgalanmalarını ve insan irade ve kudretinin bu dalgalanmalara etkisi konusunu işledik.

Çalışmamızda kullandığımız eserlerin ilk geçtikleri yerlerde tam bibliyografik bilgisini vermeyi uygun gördük. Çalışmamızda bir yazarın tek bir eseri kullanılmış ise ilk geçtiği yerde yazar ve eserin tam adı verilmiş olup esere diğer atıflarda yaza-

¹ Kasas, 28/77.

rın sadece meşhur ismine atıf yapılmıştır. Ancak birden fazla eserlerini kullandığımız yazarların eserlerini ise kısaltılmış adlarıyla verdik. Ayrıca yokluğu ismin aslında herhangi bir değişiklik meydana getirmeyen Arapça isimlerdeki “el” takısını kullanmamayı uygun gördük. Çalışmamızda geçen hadisleri ise Corcordance usulüne uygun bir şekilde verdik.

Burada bu çalışmamızda varsa bütün hataların bizzat şahsıma ait olduğunu ve bu konuda ki her türlü yapıcı eleştiriye açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Bu çalışmayı hazırlamam sürecinde konu seçimi dâhil her türlü aşamasında yardımlarını ve değerli fikirlerini esirgemeyen, bana bilgi, teşvik ve engin tecrübeleriyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. İbrahim COŞKUN’ a şükranlarımı sunmayı kendim için bir borç bilirim. Ayrıca kendilerinden çok değerli bilgiler öğrendiğim ve yetişmemde emekleri büyük olan Prof. Dr. Kamil GÜNEŞ’ e ve Prof. Dr. Sefa BARDAKÇI’ ya da şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, başarı Allah’tandır.

Halil İbrahim GÖÇER

Konya/2020

GİRİŞ

Tarih boyunca ekonominin insanlığın hayatında büyük bir etkisi olmuştur. Zira insan fitri olarak yaşamını devam ettirme arzusuyla yaratılmıştır. Bu fitri arzunun bir yansıması olarak da geçimini temin etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler sonucu ise ekonomi denen olguyu meydana getirmiştir.

Ekonomik hayat, zenginlik, fakirlik vb. konular insanlığın her döneminde konuşulmuş ve tartışılmıştır. İnsanların geçimlerini elde etmek için geliştirdiği sistem olan ekonomi konusunda ekoller oluşmuş hatta devletlerin ideolojilerini bile etkileyebilmiştir.

İnsanlığın bu kadar önem verdiği ve gündemini çokça işgal eden bir konuya, insanlara gönderiliş amacı onları iki dünyada da saadete erdirmek olan hak din İslam'da kayıtsız kalmamıştır. İslam bu konuda insanların huzur, güven, sükunet ve adalet içinde yaşamalarını sağlayacak olan kurallar ve ilkeler koymuştur.

Bilindiği gibi İslam, itikat, amel ve ahlak olmak üzere üç temel üzerinde yükselir. Müslüman bir olay ya da olguya sıg ve ideolojik bir kafayla değil, bu üç bakış açısıyla bakar. Buradan hareketle Müslümanın ekonomiye ve bunun uzantısı olan geçimini temin etmeye bakış açısı da bu üç temele göre şekillenir.

İslam'a göre Allah Teala insanı bu dünyaya imtihan için göndermiş, imtihan için göndermekle birlikte onu yardımsız bırakmamış, ona doğru yolu kitaplar ve peygamberler göndererek göstermiş, dünyada ki çeşitli nimetlerle de onu rızıklandırmıştır.

Bu tespitlerden hareketle biz bu çalışmamızda Müslümanların rızık konusuna nasıl baktıklarını, bu konuda ne tür düşünceler ürettiklerini Kur'an çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

1-ARAŞTIRMANIN METODU

Bir çalışmanın mihenk noktasını oluşturan etken araştırmanın metodudur. Nasıl ki bir binayı ayakta tutan şey o binanın temeli ise araştırma işlemini de bir binaya benzetirsek onun en önemli yapıtaşını kullanılan metot oluşturur. Metotları çok genel bir şekilde betimleme metodu ve mukayese metodu olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Betimleme metodu araştırılan konu hakkındaki bilgiler ve görüşleri toplayıp bir yargıya varmaksızın o konunun bütün yönlerini ele almayı amaçlarken, mukayese metodu ise o konudaki muhtelif bilgi ve görüşler arasında değerlendirme yapmayı ve o konu veya görüşler arasında en tutarlı ve doğru olanını imkan ölçüsünce tespit etmeyi amaçlar.

Bu çalışmada hem betimleme hem de mukayese metodunu bir arada kullanarak, önce konu hakkındaki bilgileri sistematik bir şekilde ele alıp o konudaki görüşleri herhangi bir yargıya varmaksızın olduğu gibi aktarıp daha sonra ise o bilgiler ve görüşler arasında Kur'an'ı esas alarak bir değerlendirme de bulunmaya çalıştık. Bunu yaparken de objektif olmaya azami gayret gösterdik.

2-ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmamızın konusu rızık-fiyat ve İslam kelimelerinin bu konulara bakışıdır. Allah Teala, insanı bu dünyaya imtihan amacıyla göndermiş olup ona maddi ve manevi bir takım sorumluluklar yüklemiştir. İnsanın fitratına hayatını devam ettirme arzusu yerleştirip, bunun için onu çeşitli şeylerle rızıklandırmıştır. İnsanoğlundan bu konuda dengeli davranmasını istemiş ve ifrat ve tefrit dercesine varan aşırılıklardan sakındırmıştır.

Rızık elde etme çabası insan hayatında merkezi bir konumdur. Hak din olan İslam da, insanın dünya ve ahiret saadetini temin etme amacına yönelik bu konuya ilgilenmiş, Kur'an ve hadislerde bu konuda pek çok nas varid olmuştur. Kur'an ve hadisleri anlama çabası içinde olan Müslümanlar da bu konularda fikir yürütmüş, farklı bir takım görüşler ortaya koymuşlardır.

Rızık konusu esasen kaza ve kader konusuyla ilgilidir. Zira rızık elde etme insan fiillerinin bir sonucudur. İnsan fiilleri konusu ise kaza ve kader konularının başlıca

meselelerindedir. Bu yüzden kelam ekolleri de bu konuya kaza ve kader konusundaki kendi teolojik sistemleri çerçevesinde yaklaşmış olup, bu konuda yoğun tartışmalarda bulunmuşlardır.

Kelam ilminin çok cüz'i bir konusu olsa da fiyat konusu da İslam alimleri tarafından incelenmiş bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Daha önce bu konular hakkında pek çok araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan Ahmet Coşkun Kur'an-ı Kerim'de Rızık Meselesi isimli doktora tezinde ise bu konuyu Kur'an çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Biz de konuyu hem Kur'an hem de mezheplerin kaza ve kader çerçevesinde işledik. Çalışmamızda önce bu konulara Kur'an'ın bakış açısını tespit ettik. Daha sonra mezheplerin bu konulara dair görüşlerini ve bu görüşlerinin dayandığı kaza ve kader konusundaki anlayışlarını inceledik. Daha sonrada objektif bir biçimde bu konuları değerlendirmeye tabi tuttuk.

Kelam açısından fiyat dalgalanmaları konusunda ise müstakil bir yüksek lisans veya doktora tezine rastlamadık. Fakat bu konuda Sefa Bardakçı tarafından telif edilen Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi adlı bir makale ve Arif Yıldırım tarafından yapılan Kelam Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü adlı çalışmaları tespit ettik. Bu çalışmalarda fiyat konusu insan iradesi ve kudreti merkezli ele alınmıştır. Bizde aynı metodu uygulamakla birlikte konuya farklı açılardan bakarak bir değerlendirmede bulunduk.

Biz bu çalışmamızda rızık ve fiyat konusuyla ilgili şu sorulara verdikleri cevaplar çerçevesinde İslam kelam ekollerinin görüşlerini değerlendirdik:

1-Rızık kavramının sözlük anlamı ile İslam kelam ekollerinin bu kavrama yükledikleri ıstılah anlamları nedir?

2-Rızık kavramının etimolojik anlamıyla kelam ekollerinin ona yüklediği anlam arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

3-Kur'an ve Sünnette rızık ve fiyat kavramlarının kapsadığı anlamlar nelerdir?

3-Rızık sadece Allah'tan olması konusu nasıl temellendirilmiştir?

5-Rızıkın daralması ve genişlemesi nasıl olur?

6-Haram rızık mıdır? Kur'an'ın bu konuya bakışı nasıldır? Kalam ekolleri bu konuda ne tür görüşler ileri sürüp bu görüşlerini nasıl temellendirmişlerdir?

7-Rızıklar Allah tarafından taksim edilmiş midir? Kalam ekollerinin bu konudaki görüşleri nelerdir?

8-Fiyatları belirleyen sadece Allah mıdır? Yoksa insanın da bu konuda etkisi var mıdır?

9-Kulların fiyat dalgalanmaları konusunda etkisi varsa bu etkinin insan irade ve kudretiyle ilişkisi nasıldır?

10-İslam kalam ekollerinin insan irade ve kudreti konusundaki anlayışlarıyla fiyat dalgalanmaları konusundaki anlayışları arasında nasıl bir ilişki vardır?

3-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırma temelde kalam ilmini kapsamakla birlikte ekollerin görüşleri Kur'an çerçevesinde değerlendirileceği için tefsir ilminden de azami bir şekilde istifade etmek durumunda kalındı. Bu yüzden araştırmada kalam kitaplarının yanı sıra tefsirlerden de istifade edildi. Araştırmamızda kullanılan temel kitaplar kısaca şu şekildedir:

Çalışmada konumuzla ilgili ayetlerin tespitinde Muhammed Fuad Abdulbaki'nin *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim* isimli eserinden istifade edildi. Konuyla ilgili ayetlerin sebab-i nuzül yahut da bu konuda ki rivayetleri tespit içinse İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* isimli rivayet tefsirinden yararlandı. Ayetlerin muhtelif anlaşılma şekillerini ve alimlerin yorumlarını tespit etmek için de Kurtubi'nin *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an* ve Fahreddin Razi'nin *Mefatihul-Gayb* isimli tefsirlerine müracaat edildi. Ayrıca konuyla ilgili hadisleri tespit amacıyla da başta Buhari'nin *el-Camiu's-Sahih'i* olmak üzere farklı hadis kitaplarından da faydalandı.

Mezheplerin kelami görüşlerini tespit etmek amacıyla da onların başta kelam ilmiyle alakalı olmak üzere diğer pek çok eserleri incelendi. Yalnız incelenen konuda Ehl-i Sünnet arasında bir ihtilaf olmadığı için Eşari ve Maturidilerin bu konudaki görüşleri bir arada verildi. Bu meyanda Ehl-i Sünnet'in rızık konusundaki görüşlerini tespit için başta İmam Maturidi'nin *Kitabu't-Tevhid*, Nesefi'nin *Bahru'l-Kelam ve Tabsiratü'l-Edille fi Usulu'd-Din*, Nureddin Sabuni'nin *el-Kifaye fi Usuli'd-Din* ve *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Eşari'nin *Makalatu'l-İslamiyyin fi İhtilafi'l-Musallin* ve Abdulkahir Bağdadi'nin *Usulu'd-Din* isimli eserleri olmak üzere daha pek çok eserden faydalanıldı.

Mu'tezilenin bu konuda ki görüşlerini tespit için ise Kadı Abdulcabbar'ın *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* ve *el-Muğni*'si başta olmak üzere, Zemahşeri'nin *el-Minhac fi Usuli'd-Din* ve Şerif el-Murtaza'nın *ez-Zehira fi İlmi'l-Kelam* isimli eserlerden istifade edildi.

İmamiyye Şia'sının bu konudaki görüşlerini tespit için ise, Tabresi'nin *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an* ve Tabatabai'nin *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an* isimli tefsirlerine, Meclisi'nin *Biharu'l-Envari'l-Camiati li-Düreri'l-Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar* adlı eserine ve Ebu Cafer Tusi'nin *el-İktisad fima Yecibu ale'l-İbad* isimli eseri ve daha pek çok kaynağa müracaat edildi.

Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklar konumuz açısından birinci derece öneme haiz olan kaynaklardır. Bunların yanında çeşitli ilim dallarına ait kitaplardan da yararlandı.

BİRİNCİ BÖLÜM RIZIK İLE İLGİLİ PROBLEMLER VE KELAMİ EKOLLER

1-RIZIK KAVRAMININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ

Kur'an-ı Kerim, Arapça indirilen bir kitaptır.² Arapça bir kitap olunca Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında her şeyden önce onun nazil olduğu ortamın şartlarını, dilini ve kültürünü iyi bir şekilde tespit etmek zorundayız. Kur'an'da geçen bir kavram araştırılıyorsa bu kavramın o zaman ki anlamını iyi bir şekilde tespit etmek o kavramın yanlış anlaşılmaması için elzem olan bir husustur. Buradan hareketle araştırmada ilk olarak rızık kavramının etimolojik bir tahlilinin yapılması uygun görüldü.

Rızık kelimesi sözlükte "rızık" kökünden türemiş olup³ "güzel olan şey, yiyecek, giyecek, yağmur, ihsan, lütuf, bağış, kendisinden faydalanılan şeyler, kısmet, pay, mideye ulaşan ve onunla beslenen şey" anlamlarına gelmektedir. Bir kimse için "Allah onu rızıklandırdı." denildiği zaman Araplar bundan Allah'ın o kişiye faydalanacağı bir şey ihsan ettiğini anlarlar.⁴

Bu açıklamadan hareketle bir şeye rızık denilebilmesi için insanın ondan faydalanması gerektiği söylenebilir. Zira rızık kelimesinin saydığımız bu anlamlarının hepsinde "fayda" faktörü ortaktır. Nitekim İmam Kurtubi de kendisinden yararlanılması mümkün olan her şeyin rızık olduğunu, rızık bir takım derecelerinin olduğunu, en üst derecesinin ise gıda olarak besleyici şeyler olduğunu belirterek buna işarette bulunmuştur.⁵

Dil alimleri rızık ikiye ayırmışlardır:

1-Beden için olan zahiri rızıklar. Kuvvet gibi.

² Yusuf, 12/2.

³ İsfehani, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp, *Müfredat*, trc. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, 2012, İstanbul "RZK" Maddesi.

⁴ Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Daru İlm, 1987, Beyrut, "RZK" Maddesi, IV, 1481; İbn Münzir, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Cemaleddin, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadr, h.1414, Beyrut, "RZK" Maddesi, X, 115.

⁵ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, 2005, İstanbul, X, 228-229.

2-Kalp için olan batını rızıklar. İlim gibi.⁶

Dil alimlerinin rızık bu şekilde ikiye ayırması ve bilgi vb. şeyleri de rızık kavramının içinde saymaları anlamlıdır. Zira insan ruh ve beden olmak üzere iki boyutlu bir canlıdır. Yiyecek, içecek, kuvvet vb. şeyler ise sadece maddi boyutuna yarar sağlayan şeylerdir. Fakat ilim, hidayet vb. şeyler ise onun maddi olduğu kadar manevi boyutuna da yarar sağlayan şeylerdir. Buradan hareketle de rızık sadece maddi gıdalar için kullanılan bir kavram olmadığı söylenebilir.

Rızık kavramı etimolojik olarak tahlil edildikten sonra şimdi de rızık kavramının Kur'an'daki özellikleri tespit edilecektir.

2-KUR'AN'DA RIZIK KAVRAMI

Kur'an-ı Kerim gerek ferdi düzeyde olsun gerekse içtimai düzeyde olsun insan hayatını düzenlemek için gönderilmiş bir kitaptır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim insan hayatının bir boyutu olan ekonomi konusuyla da ilgilenmiş ve bu konuda birtakım ilke ve düzenlemeler getirmiştir. Kur'an'ın getirdiği düzenlemeler tamamen insanlar arasında adaleti sağlama, haksızlık, kavga ve ayrılıkları yok etme amacına dönüktür.

Kur'an-ı Kerim de rızık konusuyla ilgili ayetler bulunmaktadır. Zira ekonomik hayatı, insanların geçimlerini sağlama arzuları ve bunu da rızık elde etme arzusu oluşturur. Buna binaen çalışmanın bundan sonraki başlığında Kur'an'ın rızık meselesinde ortaya koyduğu ilkeler tespit edilecektir.

2.1-RIZKIN MAHİYETİ

Kur'an'a göre rızık dünyevi rızıklar ve uhrevi rızıklar şeklinde iki türlü olduğunu görmekteyiz. Nitekim Kur'an'da cennetteki meyveler için rızık tabirinin kullanıldığı⁷ ve şehitlerin Allah katında rızıklandırıldıklarına⁸ dair ayetler uhrevi rızıklara

⁶İbn Esir, Mecduddin Muhammed b. Muhammed(v.606), *en-Nihaye fi Garibi'l- Hadis ve'l-Eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979, Beyrut, II, 219; İbn Münzir, *Lisanu'l-Arab*, X, 115.

⁷Bakara, 2/25.

⁸Ali İmran, 3/169.

işaret ederken, kelimenin yemek⁹, su¹⁰, yağmur¹¹ vs. anlamlarda kullanıldığı ayetler ise dünyevi rızıklara işaret etmektedir.¹²

Rızık kavramının Kur'an'da kullanılışı lügat anlamına uygun düşüp, rızık konusunda fayda unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir. Elmalılı kelimenin bu anlamına vurgu yaparak rızık kavramının mülk olsun olmasın, yenilen, içilen ve diğer şekillerde faydalanılan mallar, evlat, eş, gayret, iş ilim ve bilgileri de içine alan geniş bir anlam alanı olduğunu ifade etmiştir.¹³ Ragıp İsfahani de “*Biriniz kendisine ölüm gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan sadaka verin*”¹⁴ ayetindeki rızıktan kastın mal, makam ve ilim olduğunu söyleyerek rızık kavramının bu geniş anlamını belirtmiştir.¹⁵ Nitekim İmam Kurtubi bazı ayet ve hadislerden yola çıkarak kendisinden faydalanılması mümkün olan her şeyin, İzz b. Abdisselam da kelimenin lügat manasına atıf yaparak kendisinden haz alınabilen her şeyin rızık olduğunu vurgulamışlardır.¹⁶ Çağdaş yazarlardan Muhammed Esed de, rızıkın gıda, mal, çocuk gibi insan için yararlı olan bütün maddi veya bilgi ve erdem gibi manevi ihtiyaçları kapsadığını söyleyerek rızık kavramının geniş bir anlam yelpazesi olduğunu belirtir.¹⁷

Nitekim rızık bu geniş anlamı Rasulullah'dan nakledilen hadislerde de kullanıldığı görülmektedir. Hadislerde mal, yiyecek ve içecekler rızık olduğu gibi çocuk, şehadet, Allah sevgisi de rızık olarak sayılmaktadır. Bir hadis-i şerifte Rasulullah şöyle buyurmaktadır: “*Biriniz eşiyile münasebete girmeden önce, Allah'ım bizi şeytandan uzaklaştır ve bize rızık olarak verdiğin şeyi şeytandan uzaklaştır*” derse ve bir çocukla rızıklandırılırlarsa şeytan o çocuğa zarar veremez.”¹⁸ Başka bir hadis-i şerifte de Rasulullah, Enes b. Malik'in mal ve çocukla rızıklandırması için dua etmiş-

⁹ Bakara, 2/233.

¹⁰ Bakara, 2/60.

¹¹ Zariyat, 51/22; Casiye, 45/5.

¹² Rızık kelimesini dünyevi anlamda kullanıldığı diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/22; Araf, 7/32; Kehf, 18/19.

¹³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad .Heyet, Azim Dağıtım, 2012, yy, I, 224.

¹⁴ Münafikun, 63/10.

¹⁵ İsfahani, *Müfredat*, “RZK” Maddesi.

¹⁶ Kurtubi, *el-Cami*, X, 229; Dimeski, Ebu Muhammed İzzeddin b. Abdülaziz b. Abdusselam, *Tefsiru'l-Kur'an*, Daru İbn Hazm, 1996, Beyrut, I, 99.

¹⁷ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 2002, yy, s.4

¹⁸ Buhari, *Bedu'l-Halk*, 11; *Nikah*, 66.

tir.¹⁹ Hatta Rasulullah, Allah sevgisini bile rızık olarak görüp, Allah'tan kendisini, sevgisiyle rızıklandırmasını istemiştir.²⁰

Rasulullah gibi onun terbiyesinden geçmiş en hayırlı nesil olan sahabe de rızık bu geniş anlamlarıyla kullanmaktadır. Nitekim mevkuף bir hadiste Hz. Ömer, Allah'tan kendisini şehitlikle rızıklandırmasını isterken²¹, Hz. Ali, Allah'ın kendisini Kur'an'ı anlamakla rızıklandırđını söylemektedir.²²

Bütün bu açıklamaları, buna ek olarak kelimenin lügat anlamı ve hadisler esas alındığı zaman rızık kavramının Kur'an ve Sünnette çok geniş bir anlamı kapsadığını ve insanın faydalandığı her şeyin rızık kavramının kapsamına girdiğini söylenebilir.

2.2-RIZKIN ALLAH'TAN OLMASI

Kur'an-ı Kerim'de rızık ve rızıklandırma Allah'a izafe edilir.²³ Zira Allah Teala bütün kainatın yaratıcısı ve yöneticisidir. Kainattaki varlıkların yaratıcısı olduğuna göre rızıklarını da veren O' dur. Nitekim bu hususu Allah Teala pek çok ayette vurgulamıştır:

*“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın.”*²⁴

*“Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizin de, onların da rızıkını Allah verir. O işitendir, bilendir.”*²⁵

*“Allah size verdiği rızık kesiverirse, size rızık verecek kim vardır?”*²⁶

“Siz Allah'ı bırakıp sadece bir takım putlara tapıyorsunuz ve aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Allah'tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez.”

¹⁹ Buhari, *Savm*, 61.

²⁰ Bkz. Tirmizi, *Deavat*, 74.

²¹ Buhari, *Fedailu'l-Medine*, 11.

²² İbn Mace, *Diyat*, 21.

²³ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Hadis, 2007, Kahire, "RZK" Maddesi, s.283-284.

²⁴ Hud, 11/6.

²⁵ Ankebut, 29/60.

²⁶ Mülk, 67/21.

Artık rızık Allah katında arayın, O'na kulluk edin, O'na şükredin. Siz O'na döndürüleceksiniz."²⁷

Kur'an-ı Kerim fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmemesine, kendilerini de çocuklarını da rızıklandırmanın Allah olduğuna²⁸ vurgu yaparak bu gerçeği pekiştirmektedir.

*"Deki: Şüphesiz, Rabbim rızık kullarından dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır"*²⁹ ayetinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde Allah kendisinin rızık verenlerin en hayırlısı olduğundan bahseder. Ayetteki *"rızık verenlerin en hayırlısı"* ifadesi rızık verenlerin çokluğunu anlatan bir ifadedir. Hâl-buki yegâne rızık verenin Allah olduğu sabittir. O halde ayetlerde geçen bu ifadeleri nasıl anlaşılmalıdır?

Bu konuya üç farklı açıklama getirilebilir:

1-"Razık" kelimesi insan içinde kullanılabilen bir kelimedir. Ama bu kelime insan için, Allah hakkında kullanıldığı gibi kullanılamaz. Razık, Allah hakkında kullanıldığı zaman rızık yaratan, onu veren ve ona sebep olan anlamlarında kullanılır. İnsan için kullanıldığı zaman ise rızık ulaşmasına sebep olan anlamında kullanılır.³⁰ Zira rızık Allah'tan başkasından bilmek küfürdür.³¹ Nitekim Ragıp İsfehani, "Orada size ve sizin rızıklarınızı veremediğiniz kimselere geçim yolları sağladık"³² ayetini "yani rızıklarınızı vermede sebep olamadığınız ve bunda herhangi bir fonksiyonunuzun olmadığı kimselere" şeklinde açıklamıştır.³³

2-Bu ayetlerdeki *"Allah'ın rızık verenlerin en hayırlısı olduğu"* ndan kasıt, Allah, sizin rızık verenler olduğunı sandığınız o rızık verenlerin en hayırlısıdır anlamındadır. Zira rızık kazanmaya sebep olma anlamında pek çok razık olabilir. Ama

²⁷ Ankebut, 29/17.

²⁸ Enam, 6/151; İsrâ, 17/31.

²⁹ Sebe, 34/39; Bu konudaki diğer ayetler için bkz. Cuma, 62/11; Maide, 5/114; Hac, 22/58.

³⁰ İsfehani, *Müfredat*, "RZK" Maddesi.

³¹ Nesefi, Meymun b. Muhammed, *Bahru'l-Kelam*, Mektebutü Daru'l-Farfur, h.1421, s.144.

³² Hicr, 15/20.

³³ İsfehani, *Müfredat*, "RZK" Maddesi.

rızık verenlerin en üstünü ve hakiki rızık Allah'tır. Nitekim bu mana “*Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir.*”³⁴ ayeti için de geçerlidir.³⁵

3-Sıfatların kimisi hem Allah hem de kul hakkında hakiki manada kullanılır; kimisi Allah için hakiki, kul için mecazi manada kullanılır; kimisi de Allah için hakiki manada kullanılırken, kul için - kul da ne hakiki ne de şeklen bulunmadıkları için ne hakiki ne de mecazi manada kullanılamazlar. İşte rızık olma vasfı bu ayırmda Allah için hakiki, kul için mecazi manada kullanılan sıfatlar kategorisindedir. Zira kul, başkasına bir şey verdiğinde gerçekte onu vermiş olan Allah'tır. Ancak ne var ki, burada veren şeklen kul olduğu için o “veren” adını alır. Aynı şey rızıklandırma ve yaratma içinde geçerlidir.³⁶ Ama bu konularda Allah'ın fiili muhdes bir kudretle olmazken kulun fiili muhdes bir kudretle vaki olur.

Bu tespitlerden sonra Kur'an'a göre yegane rızıkın Allah olduğu sabit olmuş olur.

2.3-RIZKIN DARALIP GENİŞLEMESİ MESELESİ

Kur'an insanın bu dünyaya imtihan için gönderildiğini bize bildirmektedir.³⁷ Bu yüzden insan çeşitli şeylerle imtihan edilmektedir. Kur'an bu imtihanın korku, açlık, mal, can, ürünler vs. pek çok şeyle gerçekleşebileceğini bize haber vermektedir.³⁸ Rızıkın geniş yahut dar olması da bir imtihan vesilesidir. İnsanların çoğu fakirlikten korkar ve onu hoş görmezler. Ama Kur'an insanın hoş görmediği şeylerde hayır; insanın hoş görüp sevdiği şeylerde ise şer olabileceğini haber vermektedir.³⁹

Bu tespitten hareketle Allah dilediği kimselerin rızıkını genişletirken dilediği kimselerin de rızıkını daraltmaktadır. Kur'an'da bunu vurgulayan pek çok ayet bulunmaktadır:

³⁴ Mü'minin, 23/14.

³⁵ Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsir-i Kebir*, trc. Heyet, Huzur Yayınevi, 2013, İstanbul, XVIII, 354-355.

³⁶ Razi, *Tefsir*, XVIII, 355.

³⁷ Mülk, 67/2.

³⁸ Bakara, 2/155.

³⁹ Bakara, 2/216.

“Doğrusu zengin eden de, varlıklı kılan da O’dur.”⁴⁰

”Rabbin, dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediğine de yetecek kadar verir. O kullarını görmektedir, onlardan haberdardır.”⁴¹

“Allah, rızkı dilediğine yayar ve dilediğine bir ölçüye göre verir. Bunda, inanan toplum için dersler vardır.”⁴²

Şu da unutulmamalıdır ki Allah Teala kişiye verdiği malın hesabını soracaktır. Nitekim bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“ Kıyamet gününde bir kula şu sorular sorulmadıkça yerinden kıpırdamaz. Ömrünü nerede harcadığından, ilmiyle amel edip etmediğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, vücudunu nerede yıprattığından.”⁴³

Hadisten de anlaşılacağı üzere rızık dahil pek çok şey ahirette hesap konusu yapılacaktır. Nitekim dünya hayatında bunlar ve daha pek çok şey bize imtihan için verilmiştir.

Rızık genişliği kimi zaman bir tuzak ve istidrac da olabilir, rızık darlığı da kişi buna sabrettiği zaman bir ecir vesilesi olabilir.⁴⁴ Nitekim Hz. Ömer’in İran fetihlerinden sonra Medine’ye ganimet malları getirilince “ *Allah’ım! Bu hazinelerin istidrac olmasından sana sığınırım*” demesi⁴⁵ zenginliğin fakirlik gibi imtihan olduğunun bir göstergesidir.

⁴⁰ Necm,53/48

⁴¹ İsra, 17/30.

⁴² Zümer, 39/52 Bu konudaki diğer ayetler için bkz. Sebe, 34/36,39; Nahl, 16/71;Rum, 30/37;Ankebut, 29/62; Rad, 13/26;Kasas, 28/82.

⁴³ Tirmizi, *Sıfatu’l-Kiyame ve’r-Rekaik ve’l-Vera’*, 1 .

⁴⁴ Kurtubi, *el-Cami*, XV, 191.

⁴⁵ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 2014, Konya, s.392.

2.4-RIZKIN DAR VE BOL OLUŞUNDA İBRET VE HİKMETLERİN OLMASI

Allah Teala Kur'an'da, "Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve (dilediğine) kıstığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır."⁴⁶ buyurarak rızkın geniş ya da dar olmasında bir ibretin olduğunu hatta bunun insanoğlunun menfaatine olduğunu vurgular. Kur'an bu menfaatlerin bir kısmını da açıklar: "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kaldık ki biri, diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır."⁴⁷

Çalışmanın başında ekonomik hayatın, insan faaliyetlerinin bir ürünü olduğu insanın çalışmasının temel nedeninin ise rızık elde etme arzusu olduğu tespiti yapılmıştı. Gerçekten de insanların hepsi zengin ya da fakir olsa toplum düzeni bozulur insanoğlu temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak hale gelirdi. Buna bir örnek vermek gerekirse; bir çiftçi geçimini sağlamak arzusuyla tarlasını eker-biçer çıkan mahsulü satar. Böylece hem kendinin hem de başka insanların o mahsule olan ihtiyacını karşılar. Bu çiftçi geçim derdi olmadığı zaman ise böyle bir etkinlikte bulunmaz. Hatta bütün insanların zengin olduğunu varsaydığımızda bu faaliyette kimse bulunmayacağı için insanlar temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak hale gelirler. Bu örneği bütün meslek ve zanaatlar için genellersek gerçekten de dünyanın düzeni bozulur bir hercü-merc hali yaşanır.

Kur'an rızkın kimine bol kimine dar verilmesinin diğer bir hikmetini ise şu ayette bize bildirmektedir:

"Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir."⁴⁸

⁴⁶ Rum, 30/37; Aynı manada diğer bir ayet için bkz. Zümer, 39/52.

⁴⁷ Zuhruf, 43/32.

⁴⁸ Şura, 42/27.

Aslında İslam'da zenginlik kötülen ve yerilen bir şey değildir. Tarih boyunca zenginlik ve fakirlik insanoğlunun hayatında hep var olagelmiştir. İslam zenginliği değil, zenginlerin mali güçlerini kullanarak diğer insanlara haksızlık yapmasını ve azgınlaşmasını yasaklamıştır. Böylece de toplumda huzuru, adaleti, barışı, hoşgörüyü tesis etmeyi ve insanların bir güç ve servet yarışı içine girmemelerini amaçlamıştır.

2.5-HARAMIN RIZIKLIĞI MESELESİ

Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de bazı şeyler haram ve bazı şeyler de helaldir. İslam'da helaller ve haramlar konulurken insanların dünyevi ve uhrevi menfaatleri gözetilmiştir. Allah Teala iyi, güzel ve temiz olanları helal kılmış; kötü, çirkin ve pis olanları da haram kılmıştır. İslam'a göre bir şeyi helal veya haram kılma yetkisi Allah ve Rasulüne aittir.⁴⁹ Bu hükümleri koymada Allah hakiki Şari' iken, Hz. Peygamber, Allah'ın izni ile şeriat koyucudur. Bu yüzden Allah ve Rasulü dışında kimsenin bir şeyi haram ya da helal kılma yetkisi yoktur. Nitekim Kur'an heva ve heveslerine uyararak bir şeyi helal ya da haram kılmayı Allah'a iftira etmek olarak adetmiş⁵⁰, bunu haddi aşmak olarak nitelemiştir.⁵¹

Allah Teala, Kur'an'da pek çok ayette insanları güzel ve temiz rızıklarla rızıklandırdığını, pek çok şeyi onlara helal kıldığını bildirmiş sadece zorda kaldıkları zaman insanlara haram şeylerden yararlanma ruhsatı vermiştir.⁵²

İslam hukukunda haram, Şari' yani Allah Teala tarafından bağlayıcı tarzda mutlak terk edilmesi istenen ve bu isteği gösteren delilin sübut ve delalet açısından kesin olduğu fiil şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³ Haram, haram li-aynihi ve haram li-gayrihi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Haram li-aynihi, Şari'nin, mahiyeti itibariyle kötülük ve zarar içermesine binaen temelden haramlığına hükmettiği şeyler ve eylemlerdir. Haram li-gayrihi ise esasen meşru olduğu halde, haram kılınmasını gerekli

⁴⁹ Tevbe, 9/29 Bu konuda diğer ayetler için bkz. Hac, 22/30;Nahl, 16/115;Maide, 5/3;Nisa, 4/160; Bakara, 2/173; Enam, 6/119, 151;Araf, 7/157.

⁵⁰ Yunus, 10/59.

⁵¹ Maide, 5/87.

⁵² Enam, 6/118-119, 142, 145; Nahl, 16/115; Maide, 5/3,87; Bakara, 2/172.

⁵³ Yaman, Ahmet-Çalış, Halit, *İslam Hukukuna Giriş*, İFAV Yayınları, 2014, İstanbul, s.208.

kılan geçici bir durumla ilişkili olan fiildir.⁵⁴ Li- aynihi harama domuz etini, li- gayrihi harama ise bayram günü oruç tutmayı örnek verebiliriz.

“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”⁵⁵ gibi pek çok ayette⁵⁶ Allah Teala insanları güzel şeylerden rızıklandırdığından bahseder. Kendilerine güzel şeylerin helal kılındığını haber verip, onlara güzel ve temiz şeylerden yemelerini emreder.⁵⁷ Ama insanların çoğu zaman bu emri yerine getirmedikleri yasak ve pis olan şeyleri yiyip içtikleri de bir realitedir. Peki insanların yiyip içtikleri bu haram şeyler insanlar için bir rızık sayılır mı? Kur’an’a göre Allah insanları bu şeylerle rızıklandırmış mıdır?

Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda rızık kelimesinin iki yerde hasen (حسن) sıfatıyla vasıflandığını görürüz. Bunlardan ilki Hz. Şuayb’ın kavmine seslenişini anlatan ayettir: ” (Hz. Şuayb) Dedi ki: Ey kavmim şayet ben Rabbinden gelen apaçık bir belgeye sahipsem ve O bana kendisinden güzel bir rızık ihsan etmiş ise ne dersiniz? ”⁵⁸

Tefsirlerde bu ayetteki hasen rızıkın “ helal ve geniş mal” şeklinde açıklandığını görüyoruz.⁵⁹ Buradaki rızıktan kastın nübüvvet ve hikmet olduğu da söylenmişse de⁶⁰ İbn Abbas’tan gelen rivayete göre Hz. Şuayb zengin birisiydi.⁶¹ Bu yüzden ayetteki rızıktan kastın mal olmasının daha yüksek ihtimal olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Kur’an’da rızık kelimesinin “hasen” sıfatıyla vasıflandığı diğer yer olan Nahl suresindeki şu ayette rızık kelimesi çok açık bir şekilde mal anlamında kullanılmaktadır: “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel (حسنا) rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi

⁵⁴ Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, 2014, İstanbul, s.86; Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yayınları, 2014, Ankara, s.248.

⁵⁵ Mü’min, 40/64.

⁵⁶ Enfal, 8/26; Casiye, 45/16; Bakara, 2/172; İsrâ, 17/70; Yunus, 10/93.

⁵⁷ Bakara, 2/57; Saff, 61/12; Taha, 20/81.

⁵⁸ Hud, 11/88.

⁵⁹ Beydavi, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, h.1418, Beyrut, III, 145; Zemaşşeri, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakai-ki Gavamidi’t-Tenzil*, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, h.1407, Beyrut, II, 420; Kurtubi, *el-Cami*, IX, 138.

⁶⁰ Zemaşşeri, *Keşşaf*, II, 420.

⁶¹ Kurtubi, *el-Cami*, IX, 138; Razi, *Tefsir*, XIII, 100.

misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler."⁶²

"Hasen" kelimesin Arapça'da kabih (فيسح) kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır.⁶³ Rızık kelimesi "hasen"le vasıflandığına göre "kabih"le de vasıflanması mümkündür. Buradan da rızık olan bir şeyin vasfının onu rızık olmaktan çıkarmayacağı ve rızıkın kabih de olabileceği rahatlıkla söylenebilir.

Kur'an-ı Kerim'de bu konuya delalet eden diğer bir ayet ise şudur: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık."*⁶⁴

Yahudilere önceden helal olup da daha sonra zulümleri sebebiyle haram kılınan şeyler diğer bir ayette şöyle açıklanmaktadır: *"Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz."*⁶⁵

Dikkat edilecek olursa bu iki ayette rızık kapsamında sayılan aynı şeyler önceden helal iken daha sonradan haram olabiliyor. Ayetlerde bu şeylerin rızık oluşu değil sadece vasfı yani helalliği ve haramlığı değişmektedir. Eğer bu şeyler tekvini yani yaratılışları itibarıyla rızık kapsamında sayılmasaydı helal oldukları zaman rızık, haram oldukları zaman ise rızık olamazlardı. Bu ise bize mantıklı gelmemektedir. Ayrıca yukarıdaki ayetlerde sayılan şeylerin çoğu İslam ümmetine helal kılınan rızıklardır. Buradan da Kur'an'a göre rızık olan bir şeyin helal ya da haram olmasının o şeyi rızık kapsamından çıkartmayacağı rahatlıkla söylenebilir. Zira bu şey haram da olsa tekvini açıdan rızık sayılmaktadır. Bu haramlık ise bazen Allah Teala'nın onu

⁶² Nahl, 16/75.

⁶³ Cevheri, *es-Sıhah*, "HSN" Maddesi, V, 2099.

⁶⁴ Nisa, 4/160-161.

⁶⁵ Enam, 6/146.

imtihan amacıyla haram etmesiyle bazen de insanın onu helal yoldan kazanmaması sebebiyle olabilir.

Bu konuda son olarak inceleyeceğimiz ayetler zorda kalınca yenilmesine izin verilen yiyeceklerle ilgili olan ayetlerdir. Allah Teala bizlere kendisinin helal kıldığı rızıklardan yememizi emretmektedir. Ama dünya hayatında insanın başına pek çok şey gelebilmekte her zaman helal yiyecekler bulma imkanımız olamamaktadır. Bunun için Allah Teala pek çok ayette bu tür durumlarda haddi aşmamak ve günaha düşmemek kaydıyla haram şeylerden yararlanmamıza izin vermektedir.⁶⁶

İslam hukukunda bu tür konular azimet ve ruhsat ilişkisi başlığı altında işlenmiştir. Azimet, Allah Teala'nın mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere koyduğu hükümlere denir.⁶⁷ Ruhsat ise, haramlığı gerektiren külli bir asıldan istisna olmak ve sadece ihtiyaç mahallerine has kılınmak üzere meşakkat veren bir özür sebebiyle meşru kılınan hükümlerdir.⁶⁸ Yani Allah'ın kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek koyduğu geçici hükümlerdir.⁶⁹ Azimet ve ruhsata domuz etini örnek verebiliriz. Domuz etinin zaruri durumlarda da olsa yenilmemesi azimettir, bu tür durumlarda yenilmesi ise ruhsattır. Bu tür ayetlere dikkat edilecek olursa yenilmesi yasak olan bir şeyin, zor durumlarda yenilebileceği belirtilmektedir.⁷⁰ Yani o şeyin vasfı kişinin durumuna göre değişmektedir. Halbuki o şeyde helallik ve haramlık vasfının değişmesi dışında bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bu durumda da Allah Teala'nın normal durumda haram olan şeyden, zor durumdaki bir insanı rızıklandırabileceği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Kur'an'a göre rızık kategorisindeki bir şeyin tekvini olarak rızık olma fonksiyonunun değil, sadece teşrii olarak helallik ve haram-

⁶⁶ Enam, 6/118-119,145; Nahl, 16/115; Bakara, 2/172; Maide, 5/3.

⁶⁷ Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, 2015, İstanbul, I, 301; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s.255.

⁶⁸ Şatibi, *el-Muvafakat*, I, 302.

⁶⁹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s.255.

⁷⁰ Maide, 5/3; Enam, 6/119, 145.

lık vasfının değiştiği o Şeyin vasfı ne olursa olsun tekvini açıdan rızık kapsamında olduğu söylenbilir.⁷¹

2.6-RIZIKLARIN TAKSİMİ MESELESİ

Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de insanı yeryüzüne halife atadığını bize haber vermektedir.⁷² Aynı zaman da Allah Teala, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı⁷³, denizi⁷⁴, gemileri, nehirleri⁷⁵, hayvanları⁷⁶ kısacası gök ve yerdeki olan her Őeyi⁷⁷ insanın hizmetine verdiğini belirtir. İnsanlar ve diğer canlılar Allah Teala'nın kendilerine hizmet ettirdiği bu tabiattan elde ettikleri rızıklarla hayatlarını sürdürmektedirler. Bunların hepsini onlara rızık olarak Allah Teala'nın bahşettiği ise çalışmanın önceki bölümlerinde açıklanmıştı. Burada ise Kur'an-ı Kerim'e göre rızıkların taksim edilip edilmediğinin, taksim edildiyse bunun bir cebir inancına yol açıp amayacağının incelemesi büyük önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de “(Allah) rahmeti gereği, dinlenmeniz ve lütfunu arayıp (kendisine) Şükretmeniz için geceyi ve gündüzü var etmiştir.”⁷⁸ ayeti gibi pek çok ayette⁷⁹ insanın rızık temini için çalışmasına işaret edilir. Zira bu dünya sebepler dünyasıdır. Rızıkı veren Allah'tır ama insanın da bu rızıkı elde edebilmesi için çalışmak vb. bir takım sebeplere sarılması gerekir.

Bu bilgilerden sonra tespit edildiği kadarıyla Kur'an-ı Kerim'de konumuzla doğrudan ilgili sadece bir ayet vardır: “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (eşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) Şeylerden daha hayırlıdır.”⁸⁰

⁷¹ Bu bölümde İslam kelim mezheplerinin bu konu hakkında Kur'an'dan getirdikleri delillere özellikle değinmedik. Bu delilleri çalışmamızın değerlendirme bölümünde analiz etmeyi uygun bulduk.

⁷² Bakara, 2/30.

⁷³ Nahl, 16/12.

⁷⁴ Nahl, 16/14.

⁷⁵ İbrahim, 14/32.

⁷⁶ Zuhruf, 43/12-13.

⁷⁷ Casiye, 45/13; Lokman, 31/20.

⁷⁸ Kasas, 28/73.

⁷⁹ Bkz. Fatır, 35/12; İsra, 17/12,66; Casiye, 45/12; Mülk, 67/15; Rum, 30/23,46; Nisa,32; Cuma,62/10.

⁸⁰ Zuhruf, 43/32.

Bu ayetin hemen öncesinde müşriklerin şöyle dediklerini Kur'an-ı Kerim bize aktarmaktadır: “*Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*” dediler.’⁸¹

Rivayetlerde bu iki şehirden kastın Mekke ve Taif olduğu belirtilmekte olup⁸² ayetin tefsirlerine baktığımız zaman müşriklerin Kur'an'ın kendisine indirilmesinin istendiği bu kişilerin ismi konusunda farklı rivayetlere rastlıyoruz. Kaynaklarda bu kişilerin Velid b. Muğire, Mesud b. Urve es-Sekafi, Utbe b. Rebia, Hubeyb b. Amr es-Sekafi, Kinane b. Abdi Yali es-Sekafi gibi Mekke ve Taif'in varlıkları olduğuna dair bilgilere rastlıyoruz.⁸³ Bu ayetler müşriklerin zihin yapısını ortaya koymaktadır. Zira müşrikler burada risalet makamının ancak şerefli bir kimseye yakışacağını söylemektedirler. Yalnız onların şerefli olmaktan anladıkları ise kişinin malının çok ve makamının yüksek olmasıdır. Yani müşrikler risalet makamının Mekke ve Taif’ de malı çok ve makamı uygun birisine uygun düşeceğini düşünmektedirler.⁸⁴ Bu ayetten hemen sonra ise “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar ?...*” diye başlayan ayet gelmektedir. Bu ayetin böyle bir olayı anlatan ayetin hemen akabinde gelmesi bazılarına zengin eden, bazılarına fakir kılanın, dünyadaki geçimlikleri bile aralarında paylaştırmanın Allah olduğu, bu konuda bile insanların bir yetkisinin olmadığı halde peygamberlik işinde hiçbir şekilde etkilerinin olamayacağı, bu konuda mal ve makamın geçersiz olduğunu bize haber vermektedir.⁸⁵

Ayetin siyak-sibakına bakıldığı ve sebab-i nüzulü incelendiği zaman böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bütün bu tespitlerden sonra “*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık*” ayetinden kast edilenin rızıkların belli bir hikmete göre Allah Teala tarafından taksim edildiğidir. Zira ayetin baş tarafında Allah Teala rahmetini yani risalet görevini dilediği kişiye verdiğinden söz etmekte, ayetin devamında da bu anlama uygun şekilde dünya geçimliğini de kendisinin dilediği gibi insanlar arasında pay ettiğini vurgulamaktadır. Bu ayet dünyalık geçimlikle-

⁸¹ Zuhruf, 43/31.

⁸² Suyuti, Cemaleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, trc. Hüseyin Yıldız, 2013, İstanbul, XIII, 198-199.

⁸³ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1419, Beyrut, VII, 207; Suyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur*, XIII, 198-200.

⁸⁴ Razi, *Tefsir*, XIX, 520.

⁸⁵ Kurtubi, *el-Cami*, XV, 492.

rini bile Allah Teala onların aralarında taksim ederken risalet gibi maldan çok daha değerli bir makamı evleviyetle Allah'ın taksim edeceğini müşriklere bildirmektedir. Bunu halk tabiriyle söylersek ‘‘dünyalık geçimliklerinizi bile biz paylaştırırken, risaleti haydi haydi biz paylaştırırız. Yani istediğimize veririz. Bunda size hiçbir laf düşmez.’’ şeklinde ifade edebiliriz. Kısacası risalet de, mal ve makam da insanlara Allah Teala tarafından belli bir hikmete göre verilmektedir.⁸⁶

Ayrıca bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde rızıkların Allah Teala tarafından taksim edildiğini göstermektedir:” *Sizden birinizin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde tamamlanır. Sonra bunda alaka haline gelir, sonra yine bunda mudğa haline gelir. Sonra Allah ona dört kelime ile bir melek gönderir amelî, rızık, eceli, şaki veya said olacağı yazılır. Sonra ona ruh üflenir. Kişi cehennemliklerin amelini yapar hatta cehennemle arasında bir zira mesafe kalır, ama sonra (yazılan) bu kitabı öne geçer cennetliklerin amelini yaparak cennete girer. Kişi cennetliklerin amelini yapar hatta cennetle arasında bir zira mesafe kalır ama sonra (yazılan) bu kitabı öne geçer, cehennemliklerin amelini yaparak cehenneme girer.*”⁸⁷

Görüldüğü gibi hadiste rızık ve ecelin belirli olduğu ifade edilmektedir. Bu da yukarıdaki ayetten çıkarılan sonuca uygun düşmektedir. Rızıkların taksim edilmesi konusu⁸⁸ ve özellikle de zikrettiğimiz bu hadis son dönemlerde tartışma konusu yapılmıştır. Zira rızık taksim edilmesi inancı ve bu hadisin cebir inancına yol açacağı iddia edilmiş hatta bu hadisin İslam öncesi Arap cahiliye anlayışının bir yansıması olduğu söylenmektedir.⁸⁹

Nitekim taksim edilmiş rızık anlayışını bizim burada incelediğimiz ayet çerçevesinde değerlendiren İlhami Güler, ayetin sonunda, mal-mülk toplama işinin insanlara izafe edildiği, dağılımın oldukça büyük bir bölümünün haram yolla yapıldığını eğer bu dağılımı yapan Allah ise bunun zulüm ifade ettiğini bunun da Allah Teala için

⁸⁶ Allah Teala nasıl risaleti kullarından sadece bazılarına tahsis edip risalet konusunda bir taksim yaptıysa, rızık konusunda da kulları arasında taksim yapmıştır. Zira ayette taksim konusunda risalet ve rızık kıyaslanmaktadır.

⁸⁷ Buhari, *Ehadisu'l-Enbiya*, 1; *Bedu'l-Halk*, 6; *Tevhid*, 28.

⁸⁸ Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, 2015, Ankara, s. 127-131.

⁸⁹ Bağcı, H. Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara Okulu Yayınları, 2013, Ankara, s.90-93.

kullanılmayacağını, Kur'an'da bir çok ayetin mülkiyet edinmeyi irade ve fiil olarak insana izafe edildiği gerekçeleriyle bu inancı doğru bulmamaktadır.⁹⁰

Zikredilen hadisi değerlendiren H. Musa Bağcı ise, bu hadisin İslam öncesi Arap cahiliye anlayışının bir yansıması olduğunu belirtmektedir.⁹¹

Bu iddialar hakkında kısa bir değerlendirme yapılması gerekir.

Kur'an-ı Kerim mülkün sadece Allah Teala'ya ait olduğunu ve O'nun mülkünde ortağı olmadığını⁹², göklerde ve yerde ne varsa hepsinin O'na ait olduğunu⁹³, insanların zenginleştiğinin⁹⁴, dilediğine mal, evlat ve mülk⁹⁵ verenin Allah olduğunu vurgular. Bu konudaki ayetlere bakıldığında insanlara her türlü geçimliği verenin Allah olduğu kesinlik kazanır. Güler'in, mal-mülk toplama işinin insanlara izafe edildiği ve bunun büyük bir bölümünün haram olması yüzünden rızıkların taksim edilmediği iddiası Kur'an'a göre isabetli değildir. Zira Kur'an, Hz. Nuh'un ağzından mal ve evladı yayıp çoğaltanın Allah olduğunu belirtmektedir: *"Sonra ben haykırarak davette buldum. Sonra, onlarla hem açıktan açığa hem de gizli gizli konuştum. Dedim ki : 'Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır. (Mağfiret dileyin ki), üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin, mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın(عبددكم), size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın."*⁹⁶

Görüldüğü üzere ayette malı yayma, genişletme, çoğaltma Allah'a izafe edilmektedir. Bu yüzden mal çoğaltma fiilinin sadece insana izafesinden rızık taksim edilmişliği görüşünün doğru olmadığı ortaya çıkmaz. Zira insanların yığıldığı bu malların sahibi ve bu malları insanlara hakiki anlamda veren Allah'tır. İnsana düşen ise bu malı helal yoldan elde etmek ve bu mal konusunda Allah'ın emirlerini yerine getirmektir.⁹⁷ Bu yüzden rızıkların taksim edilmesi meselesinde Allah'ın rızıkları taksim ettiği ama o rızka haram ya da helal yolla ulaşma konusunda insanı serbest bırak-

⁹⁰ Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, s.129.

⁹¹ Bağcı, *İnsanın Kaderi*, s.93.

⁹² İsra, 17/111; Furkan, 25/2.

⁹³ Bakara, 2/284; Ali İmran, 3/109; Nisa, 4/26; Lokman, 31/26; Şura,42/4.

⁹⁴ Tevbe, 9/28; Nur, 24/32.

⁹⁵ Bakara, 2/247; Ali İmran, 3/26; Nuh, 71/8-12.

⁹⁶ Nuh, 71/8-12.

⁹⁷ Bakara, 2/168.

tığı anlayışı mihenk noktasıdır. Buna göre Allah, kişinin rızkını taksim etmiş ama taksim edilen bu rızktan ne vasıfla yararlanacağı konusunu insana bırakmıştır. İnsanın onu ne yolla elde ederse etsin bu, malların teşrii olarak vasfını değiştirmekle birlikte, tekvini olarak onları rızık dairesinden çıkarmamaktadır. Bu anlayış kabul edildiğinde durum İlhami Güler'in dediği gibi bile olsa bu konuda Allah Teala'nın şanına herhangi bir eksiklik gelmemektedir.

Mal yığma işleminin çoğunun haram yolla olması sebebiyle Allah'a izafesinin doğru olmadığı için rızıkların taksim edilmemesi gerektiği görüşü de isabetli değildir. Zira Kur'an'a göre Allah Teala, bu rızkın yaratıcısı olup, kendisi için taksim ettiği bu rızka insanın helal bir şekilde ulaşip helal olarak yemesini istemektedir.⁹⁸ Bu dünya imtihan dünyasıdır. İnsan ise özgür irade ile donatılmış iyiliğe de kötülüğe de yatkın olarak yaratılmış bir varlıktır.⁹⁹ İnsan için rızkının taksim edilmesiyle, insanın ona helal ya da haram yoldan ulaşması farklı şeylerdir. Allah insana rızkını takdir etmiştir, o rızka helal ya da haram yoldan ulaşması ise insana ait bir şeydir.

H. Musa Bağcı'nın zikredilen hadis konusundaki iddiası değerlendirilecek olursa; öncelikle hadisimiz usul kaidelerine göre sahih bir yolla bize ulaşmıştır. Hadisin İslam öncesi cahiliye Araplarının anlayışı olan cebir inancına götürdüğü iddiası da doğru değildir. Zira bu hadis cebir ifade etmekten öte Allah'ın ilmine vurgu yapmaktadır. İlim ise, özelliği itibarıyla yaptırım gücü içermeyen bir sıfattır. Allah her şeyi bilendir. Kişinin geçmişte ne yaptığını, şu an ne yapıyor olduğunu ve ileri de ne yapacağını bilir. Ama Allah'ın, bu kişinin ne yapacağını bilmesi, kişiyi o işi yapmaya zorlamaz.

Sonuç olarak zikrettiğimiz hadis Yavuz Köktaş'ın ifadesiyle şunu demek istiyor:

“Allah'ın ilmi, ezelden ebede kadar olan her şeyi kuşatmıştır. Cennetlik ve cehennemlikler de bunun dışında değildir. Allah ezeli ilminde, kimin özgür iradesini yanlış yolda kullanarak cennet yolundan sapacağını ve sonuçta hak ettiği cezayı çekeceğini bildirmektedir ve ilahi bilgi asla yanlış çıkmayacaktır.”¹⁰⁰

⁹⁸ Bakara, 2/168; Maide, 5/88; Nahl, 16/114; Enfal, 8/69.

⁹⁹ Şems, 91/8.

¹⁰⁰ Köktaş, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, İFAV Yayınları, 2015, İstanbul, s.270.

Bütün bu malumattan sonra Kur'an'a göre rızıkların taksim edildiği, bu taksim edilmenin bir cebre yol açmadığı, bunun imtihanın bir parçası olduğu, imtihanda rızık miktarı değil ona helal ya da haram bir şekilde ulaşmanın önemli olduğu söylenebilir.

2.7-ALLAH'IN İNSANI BEKLEMEDİĞİ YERDEN RIZIKLANDIRMASI

İslam'a göre Allah, kainatın yaratıcısı ve yöneticisidir. Kainattaki varlıkların rızıkını da veren O' dur. Tabi ki bu rızıklar doğrudan altın bir tepsi içinde insan ve diğer canlılara verilmemektedir. Allah Teala, kainatta bir takım kurallar koymuş, insan ve diğer canlıların, rızıkları için sebeplere sarılmasını istemiştir.¹⁰¹ Bununla birlikte insana gücünün yetmediği yerde ve sebepleri işledikten sonra kendisine tevekkül etmeyi emretmiştir.¹⁰² Hatta Allah Teala, Rasulüne bile ashabıyla istişare etmesini, sonrasında bir karar aldığı zaman ise kendisine tevekkül etmesini emretmiştir.¹⁰³

Allah Teala kendisinden korkup, saygı içinde boyun eğenlere zor işlerinde bir çıkış yolu ihsan edeceğini ve onlara ummadıkları yerden rızık vereceğini bildirmektedir: *“Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İcinizden iki adil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.”*¹⁰⁴

Zikredilen ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman boşanmayla ilgili bir durum olduğunu görülmektedir. Bu yüzden ayeti eşlerin birbirine yeniden dönmesine Allah'ın bir yol halk etmesi ve ailevi sıkıntılardan kurtarması şeklinde anlayanlar olduğu gibi¹⁰⁵ insanlara zor gelen bütün hususlarda Allah'ın bir çıkış yolu yaratacağı şeklinde de anlayanlar olmuştur.¹⁰⁶ Fakat ayetin bütün hususları kapsadığı görüşü

¹⁰¹ Fatır, 35/12; İsrâ, 17/12,66; Casiye, 12; Mülk, 67/15; Rum, 30/23,46; Nisa, 4/32; Cuma, 62/10.

¹⁰² Tevbe, 9/51; Hud, 11/123.

¹⁰³ Ali İmran, 3/159.

¹⁰⁴ Talak, 65/2-3.

¹⁰⁵ Razi, *Tefsir*, XXI, 537; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 126.

¹⁰⁶ Razi, *Tefsir*, XXI, 537.

sebebi-nüzulünü ve Rasulullah' dan gelen hadisleri dikkate aldığımızda kanaatimizce daha tutarlı gözükmektedir. Ayrıca ayet boşanma konusunda olsa bile sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilmesi gerektiğini bildiren usul kaidesini¹⁰⁷ göz önünde bulundurduğumuz zaman ayetin bu konudaki bütün durumları kapsadığını söyleyebiliriz.

Ayetin “... Onu beklemediği yerden rızıklandırır...” kısmı konusunda kaynaklar şöyle bir sebeb-i nüzul olayı aktarır: Ashaptan Avf bin Malik el-Eşcai' nin oğlunu müşrikler esir almış, bunun üzerine Avf, Rasulullah' a gelerek, oğlundan, annesinin oğlunun bu durumuna çok üzüldüğünden, durumundan ve fakirlik içinde olduğundan şikayette bulunmuş, Rasulullah' a kendisine bu konularda ne emrettiğini sormuştur. Bunun üzerine Rasulullah, ona :” *Allah'tan kork ve sabır göster. Sana da, annesine de لا حول ولا قوة الا بالله* sözlerini çokça tekrarlamanızı emrederim.” demiştir. Daha sonra Avf, evine döner ve Rasulullah' ın emrini hanımına haber verir. Hanımı, Avf'a “*Bize ne güzel emir verdi*” der ve her ikisi de bu sözü söylemeye koyulur. Düşman bir ara Avf' ın esir alınan oğluna gereği gibi dikkat etmemiş ve Avf' ın oğlu düşmanın elinden kurtulmayı başarmıştır. Kurtulmakla da kalmayıp bir rivayete göre düşmanın dört bin koyununu başka bir rivayete göre ise elli tane devesini de önüne katıp babasına getirmiştir. Rasulullah da Avf'ın oğlunun getirdiği bu sürüyü onlara vermiştir. Bunun üzerine ise bu ayet nazil olmuştur.¹⁰⁸

Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere gerçekten de Allah, kendisinin hudutlarını aşmayan, kendisine isyan etmeyen helal ve harama dikkat eden, Rasulullah' ın sünnetine uyan kişiye bir çıkış yolu gösterir ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.¹⁰⁹ Nitekim bu konu da Rasulullah' dan şöyle bir hadis nakledilmiştir:” *Kim çok istiğfar ederse, Allah ona bütün sıkıntılardan çıkış verir, bütün darlıklardan bolluk verir ve ona ummadığı yerden rızık nasip eder.*”¹¹⁰ Yine bu konuda Hz. Ebu Zer 'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:” Rasulullah, ” *Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır.*” ayetini sonu-

¹⁰⁷ Karadavi, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, trc. Mehmet Nurullah Aktaş, Nida Yayıncılık, 2015, İstanbul, s.300-301.

¹⁰⁸ Kurtubi, *el-Cami*, XVII, 431-432; Razi, *Tefsir*, XXI, 537; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII, 169-170.

¹⁰⁹ Kurtubi, *el-Cami*, XVII, 430-431.

¹¹⁰ İbn Kesir, *Tefsir*, VIII, 169.

na kadar okudu sonra da ‘ *’Ey Ebu Zer, bütün insanlar bu ayeti tutsa onlara yeterdi.’* buyurdu.¹¹¹

Sonuç olarak insanın gücü belli bir yere kadar yeterlidir ki bu da rızık için sebepleri işlemedir. Ama Allah Teala’ nın her şeye gücü yetmektedir. Bu nokta da insanın yapacağı ise Allah Teala’ya tevekkül etmektir. Zira hakiki rızık O’ dur. Bu yüzden Allah Teala insanı fazl-ı kereminden, beklemediği yerden rızıklandırabilir.

2.8-İNSANIN RIZIK TEMİNİ İÇİN ÇALIŞMASI

Çalışmamızın başında söylediğimiz gibi İslam dini itidal dinidir. Ne Hristiyanlık gibi dünyadan el-etek çektirir ne de Yahudilik gibi sadece dünyaya saplanıp kalır. İkisinin ortasını bulur. Müslüman hem bu dünyaya hem de ahirete önem verir.

İslam’a göre dünya temiz bir varlık alanıdır. Yani dünya Hristiyanlıkta ki gibi kötülen bir yer olmayıp insanların ondan yararlanabileceği bir şekilde yaratılmıştır.¹¹² Nitekim bu gerçeği pek çok ayette görmemiz mümkündür:

*“Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Öyleyse, yerin sırtlarında dolaşın ve Allah’ın verdiği rızıktan yiyin; sonunda dönüş O’nadır.”*¹¹³

*“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir”*¹¹⁴

*“İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah’ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün.”*¹¹⁵

İnsanın hayatını sağlıklı ve düzenli bir şekilde devam ettirmesi rızık aramasına dolayısıyla çalışmasına bağlıdır. Bu yüzden İslam kişiyi kendisinin ve ailesinin rızıkını aramakla sorumlu tutmuştur.

¹¹¹ İbn Kesir, *Tefsir*, VIII, 169; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 127.

¹¹² Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017, s.148.

¹¹³ Mülk, 67/15.

¹¹⁴ Casiye, 45/12.

¹¹⁵ Fatır, 35/12.

Kur'an'a baktığımızda dünyanın insanın hizmetine sunulduğunu görürüz. İslam, Hristiyanlık gibi bir dünya anlayışını yani kişinin kendisini mutlak olarak dünya ve dünya nimetlerinden kaçındırmasını reddetmektedir. Nitekim bu konu hakkında Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

“Rabbimiz, lütfundan nasip arayasınız diye sizin için denizde gemiler yürüten-dir.”¹¹⁶

Yine aynı şekilde şöyle buyurulmaktadır:

“...Her birinden taze et yersiniz ve takındığınız süsler çıkarırsınız: Allah'ın lütfunu aramanız ve şükretmeniz için gemilerin onu (denizi) yarararak gittiğini görür-sün”¹¹⁷

İslam'a göre rızık aramanın yani çalışmanın temel ilkesi şudur: bir ferдин kazan-cının diğer bir ferдин mutlak zararına dayanan kazanç yolları gayr-i meşrudur. Adalet ve rıza ile fertlerin karşılıklı faydalarını temin eden kazanç yolları ise meşrudur.¹¹⁸

İnsanlığın en büyük önderleri peygamberlerde ziraat, tarım ve çobanlık¹¹⁹ gibi mesleklerle uğraşmışlar ve insanlara rızık arama ve bunun ilkeleri konusunda örnek olmuşlardır.

Daha önce yukarıda bahsettiğimiz, Allah Teala'nın insanların rızıklarını geniş-letmesi, daraltması veya taksim etmesi gibi ifadeleri, Kur'an bütünlüğü çerçevesinde anlamaya çalışırsak bunların insanların kainattaki rızıkları çalışarak elde etmeleri gerektiğini ifade ettiğini görürüz.¹²⁰ Nitekim *“Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın”¹²¹* ayetinde de bu husus vurgulan-maktadır.

¹¹⁶ İsra, 17/66.

¹¹⁷ Fatır, 35/12.

¹¹⁸ Altuntaş, Mehmet, *Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018, s.242.

¹¹⁹ Buhari, *Enbiya*, 29.

¹²⁰ Altuntaş, *Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, s.243.

¹²¹ Cuma, 62/10.

İslam rızık arama konusunda cebri bir anlayışı ise reddetmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel “rızıkım bana gelinceye kadar oturur hiçbir şey yapmam” diyen kişi için “Bu adam bilgi yoksunudur” diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.¹²²

Kur’an’da Allah insanlar için rızık elde etme imkanları hazırladığını ifade eder. Bu meyanda şöyle buyurur:

*“Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik, ne kadar da az şükrediyorsunuz.”*¹²³

*“Orada hem sizin için, hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.”*¹²⁴

*“Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.”*¹²⁵

Bununla birlikte Kur’an Müslümanları, ticaretin ve alışverişin Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoymadığı kimseler olarak tanımlamış ve böylece ibadet ve çalışmanın bir anda yürütülebileceğini ortaya koymuştur.¹²⁶

Bu meyanda Müslüman bir şahsiyetin dünya ahiret dengesini çok iyi kurması gerekir. Nitekim bu denge gereğince sağlanamazsa bir takım sapmalar yaşanabilmektedir. Rızık elde etme konusunda da durum böyledir. Allah Teala’nın kullarına rızık verme hususundaki sünneti kulların kendi seçimleriyle sarıldıkları sebepler sayesinde rızık kullara ulaşması, Allah Teala’nın o sebepleri rızık kazanmaya götürücü vesile ve o sebepleri onlara kolay kılması, çalışmak suretiyle onları rızık kazanmaya çağırması ve hatta bunu emretmesidir.¹²⁷

İnsanın yeryüzündeki hilafet misyonu da onun çalışmasını gerektirmektedir. Zira insanın varoluş nedeni, onun yeryüzünü imar etme etkinliği sonucu, hazır olmayan

¹²² Altuntaş, *Kur’an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, s.243.

¹²³ Araf, 7/10.

¹²⁴ Hicr, 15/20.

¹²⁵ Nebe, 78/11.

¹²⁶ Bkz. Nur, 24/37.

¹²⁷ Zeydan, Abdülkerim, *İlahi Kanunların Hikmetleri*, trc. Nizamettin Saltan, İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.348.

nimetleri hazır hale getirme eyleminin bir neticesi olarak, hem dünya hem de ahiret hayatında kendisine nimet ve saadetlerin sunulması şeklinde olmaktadır.¹²⁸

3-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN RIZIK ANLAYIŞLARI

Çalışmanın bu bölümünde kelam ekollerinin rızık görüşlerini tanıtılacaktır. Bu meyanda Ehl-i Sünnet, İmamiyye Şia'sı ve Mu'tezile'nin görüşlerine yer verilecektir.

3.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN RIZIK ANLAYIŞLARI

İslam ümmetinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet' in iki büyük kolu olan Maturidiler ve Eşarilerin rızık konusundaki anlayışlarında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Ehl-i Sünnet rızık tarifinde anlam itibariyle tam bir ittifak halindeyken, lafız itibariyle rızık farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Nitekim Ehl-i Sünnet rızık, "Allah Teala'nın tekeffül ettiği (üstlendiği) gıda"¹²⁹, "Allah Teala'nın canlıya sevkettiği ve canlının yediği şeyin adı"¹³⁰, "Canlının kendisiyle beslendiği şeyin adı"¹³¹ gibi özde aynı manaya gelen fakat lafzi olarak farklı olan şekillerde tarif etmişlerdir. Fakat Taftazani, rızık konusunda verdiğimiz tanımlardan ilk ikisinin daha doğru olduğunu zira üçüncü tarifte rızık mefhumunun Allah Teala'ya isnadından söz edilmediğini halbuki bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.¹³²

Haramın rızık olup olmadığı konusunda ise Ehl-i Sünnet haramın Allah'ın rızık olduğunu belirtir.¹³³ Ayrıca bu konuda –mülkiyetinde rızık olduğunu kabul etmekle birlikte- mülkiyet şartını da aramaz. Nitekim İmam Eşari bu konuda rızık, Allah'ın mülk olarak verdiği kısım ve Allah'ın insana gıda ve bedenini kuvvetlendirici olarak verdiği kısım şeklinde ikiye ayırmış, birinci kısmın sadece helallerden oluştuğunu

¹²⁸ Coşkun, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, s.153.

¹²⁹ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, s.143.

¹³⁰ Cürcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabu't-Tarifat*, Daru'l-Marife, 2013, Beyrut, s.104; Taftazani, Sadüddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Talha Hakan Alp, İFAV Yayınları, 2017, İstanbul, Tr, s.227; Arp, s.66.

¹³¹ Sabuni, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebu Bekir, *Maturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, İFAV Yayınları, 2015, İstanbul, Tr, s.148; Arp, s.74.

¹³² Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, Tr, s.227; Arp, s.66.

¹³³ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, s.143; Cürcani, *Tarifat*, s.104.

ama ikinci kısma girenlerin haram da olabileceğini belirtmiştir.¹³⁴ Buna benzer bir ayrımı Nesefi’ de yapmış rızık kelimesinin sadece mülkiyete tahsis edilemeyeceğini, bu kelimenin hem mülkiyet hem de gıda anlamını kapsadığını belirtmiştir.¹³⁵

Bundan başka Ehl-i Sünnet ekolleri rızık için mülkiyet şartının olmadığı ve haramın da rızık olduğu konusunda şu delilleri getirmiştir:

1-Allah Teala, “*Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızıkını vermek Allah’a ait olmasın*”¹³⁶ buyurmaktadır. Ayet yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkını Allah’ın verdiğini beyan etmektedir. Bu canlılar içinde insan olduğu gibi hayvanlar, bitkiler vs. de vardır. Hayvanlar ve bitkiler ise mülk edinemez. Bu yüzden rızık için – kişinin mülkündekiler rızıkı olmakla birlikte- mülkiyet şart değildir.¹³⁷

2-Yine aynı ayete istinaden haramın da rızık olması gerekir. Haramın rızık olmadığı kabul edildiğinde hayatı boyunca haramdan başka bir şey yememiş birini rızıklandırmanın Allah olmaması gerekir ki bu yukarıda zikredilen ayete terstir.¹³⁸ Ayrıca Nesefi böyle biri için “O, Allah’ın rızıkından yemedi” demeyi kabih olarak görmektedir.¹³⁹

3- Allah Teala, kendisini “Malik” diye isimlendirmiştir.¹⁴⁰ Eğer mülk rızıklandırmanın şartı olsaydı, Allah Teala’nın da malik olduğu için merzuk yani rızıklandırılması gerekirdi ki bu imkansızdır.¹⁴¹

Ehl-i Sünnet’e göre Allah’ın bizi gıdalandırmasından kasıt ise bizim için gıdaları, bu gıdaların sebeplerini ve bedenimizdeki gelişmeyi yaratmasıdır.¹⁴²

¹³⁴ Eşari, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail, *Makalatu’l-İslamiyyin ve İhtilafu’l-Musallin*, Daru Franz Şataiz, 2005, Beyrut, s.257.

¹³⁵ Nesefi, *Tabsiratü’l-Edille fi Usulî’-d-Din*, TDV Yayınları, 2003, Ankara, II, 279.

¹³⁶ Hud, 11/6.

¹³⁷ Sabuni, *el-Kifaye fi’l-Hidaye*, Daru İbn Hazm, 2014, Beyrut, s.314-315.

¹³⁸ Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Kitabu Usulî’-d-Din*, Matbaatü’-d-Devle, 1968, İstanbul, s.145. Hatta Bağdadi bu konuya örnek vermek için olması mümkün olan bazı senaryolar bile verir. Bunlardan biri şöyledir: Bir kişi bir cariye gasbeder ondan haram yolla bir çocuk edinir, bu çocuğa gelişinceye kadar gasbedilmiş süt içerir sonra balığ oluncaya kadar ona haram yedirir ve daha sonra bu çocuk hırsız olur ve ömrü boyunca haramdan başka bir şey yemez. bkz. Bağdadi, *Usulü’-d-Din*, s.145.

¹³⁹ Nesefi, *Tabsiratü’l-Edille*, II, 279.

¹⁴⁰ Ali İmran, 3/26.

¹⁴¹ Savi, Ahmed b. Muhammed el-Maliki, *Kitabu Şerhi’s-Savi ala Cevhereti’t-Tevhid*, Daru İbn Kesir, ty, Beyrut, s.409.

Haram Allah'ın rızkı ise niçin onun yenilmesinden ötürü Allah'ın kula ceza verdiği sorusuna ise Ehl-i Sünnet, bu cezanın sebebinin kulun bu haram rızık ele geçirmenin sebeplerine başvurması, ona yönelmesi ve onu tercih etmesi şeklinde açıklar. Zira Allah Teala mutlak olarak rızık vereceğini vaadetmiş ,” *Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olmak şartıyla yiyin*”¹⁴³ ayetiyle de rızkın helal yoldan aranmasını kuluna emretmiştir. Kul ise, hırsı ve nefsanî arzusu sebebiyle rızık helal olmayan yoldan ararsa Allah Teala rızık kendisine o yoldan verir fakat kulun yanlış tercihi ve emrine muhalefeti yüzünden kendisini cezalandırır.¹⁴⁴

Diğer taraftan Ehl-i Sünnet, rızkın Allah'tan olduğunu kabul etmekle birlikte, çalışıp kazanmayı da rızkın sebebi olarak görmüştür. Rızık Allah'tan değil de, çalışıp kazanmaktan görmeyi ise küfür addetmişlerdir. Çünkü bu rızık konusunda Allah'a, çalışmayı ve kazanmayı ortak koşma anlamına gelmektedir.¹⁴⁵

Son olarak da Ehl-i Sünnet'e göre rızıkların taksim edilip edilmediği meselesini inceleyeceğiz.

Ehl-i Sünnet ekollerine göre rızıklar taksim edilmiş, belirlenmiştir. Ne muttakilerin takvası sebebiyle artar ne de günahkarların günahı sebebiyle azalır.¹⁴⁶ Allah, tekeffül ettiği rızık kuluna ulaştırır. Nitekim İmam Maturidi, “*Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızıkını vermek Allah'a ait olmasın.*”¹⁴⁷ ayetinin beyanıyla, Allah'ın yaratıklarının rızıkını tekeffül ettiğini, bu durumda da rızkın Allah'ın temlik etmesi veya yedirmesiyle elde edilebilir bir konum aldığını belirterek, tekeffül ettiği rızık tekeffül ettiği yoldan vermesi hususunda Allah'a engel olacak biri varsa bu durumda Allah'ın fiilinde başkasının kudreti altında olacağı, bu başkasının engellemesi yüzünden vaadinden cayma ve tekeffül ettiğini veremediği için de aciz bir durumda olması anlamına geleceğini, Allah'ın ise bunlardan münezze olduğunu belirtir. Eğer bu konuda Allah'a engel olacak biri yoksa bu Allah'ın tekeffül ettiği rızık tekeffül

¹⁴² Nesefi, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 279; Sabuni, *el-Kifaye*, s.315.

¹⁴³ Bakara, 2/168.

¹⁴⁴ Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, Tr, s.148-149; Arp,s.75; *el-Kifaye*, s.315; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, s.143.

¹⁴⁵ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, s.144.

¹⁴⁶ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, s.143 Nesefi buna Kur'an'dan pek çok ayeti delil getirmiştir. Ayetler için bkz.Zuhruf, 43/32; Hadid, 57/22; Fatır, 35/2; Enam, 6/17.

¹⁴⁷ Hud, 11/6.

ettiği yoldan her bir kuluna vereceği bu durumda da kimse kimsenin rızıkını yiyemeyeceği anlamına gelir. Buradan da rızıkların kullar arasında Allah tarafından taksim edildiği sonucu çıkmaktadır. Zira rızıkları taksim ettiği ve hangi rızık hangi kuluna vereceğini Allah bildiği için, bir kulun başkasının rızıkını yemesi imkansız hale gelmektedir.¹⁴⁸

3.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN RIZIK ANLAYIŞI

İslam kelamının öncü mezheplerinden biri olan Mu'tezile'ye göre rızık, başkasının ona engel olması söz konusu olmaksızın canlıların kendisinden faydalandığı şeydir.¹⁴⁹ Faydalanma ise bir şeyden lezzet almak, bir şeyden lezzet almak ise bir şeyi şehvet ve arzuyla idrak etmektir.¹⁵⁰ Kısaca Mu'tezile'ye göre rızık canlının kendisini arzuyla idrak ettiği şeydir.

Mu'tezile'nin burada rızık için "başkasının ona engel olmaması" kaydını eklemesinin en büyük sebebi haramı rızık kapsamından çıkarmak içindir. Zira Mu'tezile'ye göre Allah bütün kötülüklerin kötü olduğunu bilir ve kötü olanı yapmaz. Haram şeylerle rızıklandırmak da kötü bir şey olduğundan Allah kimseyi haram yollarla rızıklandırmaz.

Mu'tezile'ye göre ancak fayda veren şeyler rızık ismini alır, bir şey canlıya bir fayda vermiyorsa rızık ismini almaz. Hayvanlar da kendilerine engel bir durum olmadığı sürece faydalanma üzere merzukturlar. Ama fayda veren bu şeyin birisinin mülkünde olma gibi hayvanı o şeyden engelleyici bir durumu varsa o şey hayvan için rızık olmaz.¹⁵¹

Mu'tezile'ye göre rızıklar pek çok yönden farklı kategorilere göre ayrılmaktadır. Mu'tezile'den Kadı Abdulcabbar rızık, mutlak ve muayyen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mutlak rızık gıda, su ve bunlar yerine geçen şeylerken, muayyen rızık gıda

¹⁴⁸ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhid*, TDV Yayınları, 2017, Ankara, s.386-387.

¹⁴⁹ Kadı Abdulcabbar, Abdulcabbar b. Ahmed b. Abdulcabbar el-Esedabadi, *Şehu'l-Usuli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi, TYEKB, 2013, İstanbul, II, 740-741; Zemahşeri, *Kitabu'l-Minhac fi Usuli'd-Din*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l-Ulum, 2007, Beyrut, s.49; Şerif el-Murtaza, Ali b. Hüseyin b. Musa, *ez-Zehira fi İlmil-Kelam*, 2012, Beyrut, s.267.

¹⁵⁰ Kadı Abdulcabbar, Şerh, II, 740-741.

¹⁵¹ Şerif el-Murtaza, *ez-Zehira*, s.267.

dışındaki nesnelere ve her türlü serveti kapsamaktadır.¹⁵² Kadı Abdülcabbar bundan sonra yine bir ayırmada bulunarak hayvanlar için olan rızıkları da mutlak ve muayyen diye ikiye ayırmaktadır. Hayvanlar için mutlak rızık gıda, su ve benzeri şeyler iken muayyen rızık ağzının ihtiva ettiği ve bu yolla haiz olduğu şeylerdir.¹⁵³ Hatta Şerif el-Murtaza hayvanların da mülk edinmesini caiz görür. Ona göre hayvanların mülk edinmesi kendisine engel bir durum olmadığı halde hayvanın bir şeye haiz olması ve başkası için o şeye engel olması yoluyla gerçekleşmektedir.¹⁵⁴ Fakat bunun Mu'tezile'de genel kabul gören bir düşünce olduğu söylenemez. Zira Kadı Abdülcabbar mülk sebeplerinin insanlar için olduğunu, bunlarla sadece insanların faydalanabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁵

Kadı Abdülcabbar rızık başka yönden doğrudan Allah tarafından hasıl olan ve taleple hasıl olan şeklinde de ikiye ayırmaktadır. Doğrudan Allah tarafından hasıl olan rızıklar miras gibi gayret sarfetmeden ulaşılan şeylerken, taleple hasıl olan rızık ticaret, ziraat vb. faaliyetlerle gayret sarfederek ulaşılan menfaatlerdir. Daha sonra Kadı, talebi de terki zarara neden olanlar ve terki zarara neden olmayanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Terki zarara neden olan talep insanın kendisinden bir zararı defetmeyi terketmesi iken, terki zarara neden olmayan talepler, yapması kişiye yarar sağlamakla birlikte, yaptığında da onu terkettiğinde de hasen olan taleplerdir.¹⁵⁶

Konumuzu ilgilendiren diğer bir husus da Mu'tezile'nin mülk anlayışıdır. Muta'za'nın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Mu'tezile'de mülk ile rızık aynı şey olup olmadığı konusunda tam bir ittifak yoktur. Nitekim Murtaza, kendisi mülk ve rızık ayrılmaz olduğunu savunurken Ebu Haşim Cübbai ve ashabının mülk ile rızık birbirinden ayırdıklarını belirterek onların görüşlerini eleştirmektedir.¹⁵⁷ Ona göre mülk ve rızık sadece Allah Teala söz konusu olduğunda birbirinden ayrılmaktadır. Allah

¹⁵² Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, II, 740-741.

¹⁵³ Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, II, 740-741.

¹⁵⁴ Şerif el-Murtaza, *ez-Zehira*, s.267-268.

¹⁵⁵ Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, II, 740-741.

¹⁵⁶ Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, II, 742-743.

¹⁵⁷ Şerif el-Murtaza, *ez-Zehira*, s.268-269.

Teala herhangi bir rızıklanma olmaksızın maliktir. Zira O'nun rızıklanması düşünülemez.¹⁵⁸

Mu'tezile'ye göre bütün rızıklar Allah'tandır. Allah rızık yaratan ve kendisinden faydalanılacak imkanda kılandır. Tek gerçek Rezzak Allah'tır. İnsan için rızık kelimesi kullanıldığında bu hakiki anlamda değil, mecazi anlamda kullanılmaktadır.¹⁵⁹ Buradan Mu'tezile'nin, Allah'ın rızık vermesinden kastının rızık yaratması ve o rızıktan faydalanma imkanı vermesi olduğunu anlamaktayız.

Mu'tezile'ye göre haram rızık değildir.¹⁶⁰ Zira daha önce de bahsettiğimiz gibi Allah kötü olanı dilemez ve yapmaz. Bu yüzden de kimseyi haramla rızıklandırmaz. Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in kendisine sorduğu ömrü boyunca haram yiyen kimseyi Allah rızıklandırıp rızıklandırmadığı sorusuna ise Allah'ın o kişiye faydalı şeylere mübah yoldan ulaşma imkanı verdiğini fakat kulun buna muhalefet ettiğini söyleyerek onu Allah'ın haramla rızıklandırmadığı şeklinde cevap verirler.¹⁶¹ Nitekim yukarıda Mu'tezile'ye göre Allah'ın rızık olmasından kastın rızık yaratması ve ondan faydalanmaya imkan vermesi olduğu tespiti yapılmıştı. Buradan yola çıkarak Mu'tezile'nin bu soruya adeta şu şekilde cevap verdiği söylenebilir:” Allah rızıkları yarattı ve bu kişi için ona mübah yoldan ulaşma imkanı verdi. Fakat bu kişi bu imkanını kullanmadı ve ömrü boyunca haram yedi ve bu yüzden de Allah bu kişiyi rızıklandırmadı.” Buradan Mu'tezile'nin “Allah'ın ona mübah yoldan rızıklara ulaşması imkanını” vermesi nedeniyle bu kişiyi imkan olarak rızıklandırdığı ama faydalanma olarak rızıklandırmadığı şeklinde cevap verdiği ifade edilebilir. Yani Allah'ın bu kişiye ömrü boyunca mübah yollardan rızıklardan faydalanma imkanı tanınması Allah'ın bu kişiyi rızıklandırmasıdır. Bu cevap Mu'tezile'nin rızık tanımına da uygundur.

Mu'tezile haramın rızık olmadığı konusunda şu delilleri ileri sürmektedir:

¹⁵⁸ Şerif el-Murtaza, *ez-Zehira*, s.268.

¹⁵⁹ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 742-743.

¹⁶⁰ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 744-745; Eşari, *Makalat*, s.257.

¹⁶¹ Zemahşeri, *Kitabu'l-Minhac*, s.50.

1-“Onlara rızık olarak verdiklerimizden infak ederler”¹⁶² ayetinde Allah rızık olarak verdiklerini infak etmeyi bize övmektedir. Haram bir şey ise infak edildiğinde övgü caiz değildir. Bu yüzden de haramın Allah’ın rızık olmaması gerekir.¹⁶³

2-Eğer haram rızık olsaydı, yukarıdaki ayete binaen gasıbın gasbettiği maldan infakta bulunması caiz olurdu. Halbuki bu icma ile caiz değildir.¹⁶⁴

3-Eğer haram rızık olsaydı Allah bizi onu kazanmaktan men etmezdi. Halbuki Allah bizi haramı kazanmaktan men etmiştir.¹⁶⁵

Burada son olarak da Mu’tezile’ye göre rızıkların taksim edilip edilmediği konusunu ele alacağız. Ehl-i Sünnet kaynaklarında Mu’tezile’ye göre bir kişinin başkasının rızıkını, başkasının da onun rızıkını yiyebileceğinden bahsedilir.¹⁶⁶ Ayrıca Mu’tezile’nin rızık tanımını, rızık muayyen ve mutlak şekilde ikiye ayırmasından ve mülkün sebebini biriktirme, miras, ticaret, hibe gibi şeylere bağlamasından ve mezhebin insanın fiilleri, kader vb. konulardaki genel görüşlerinden hareketle Mu’tezile’nin rızıkların taksim edildiği görüşünde olmadığı ifade edilebilir.

3.3-İMAMİYYE ŞİASİ KELAM EKOLÜNÜN RIZIK ANLAYIŞI

Çalışmanın bu bölümünde de günümüzde Müslümanların azınlığını oluşturan İmamiyye Şia’sının rızık konusundaki görüşlerine yer verilecektir.

İmamiyye Şia’sının rızık konusunda ki görüşünün Mu’tezile ile Ehl-i Sünnet arasında olduğunu söyleyebiliriz. Şia’nın rızık tanımı Mu’tezile ile aynıdır. Şia’ya göre de rızık, faydalananın, başkasının ona engel olması söz konusu olmaksızın, faydalanması sahih olan şeydir.¹⁶⁷ Yahut da sadece faydalanılan şeydir.¹⁶⁸ Şia’nın günümüzdeki temsilcilerinden Tabatabai rızık kavramının anlam genişlemesine uğradığını ifade eder. Şöyle ki rızık, genellikle yiyecek anlamında kullanılmakla birlikte bir

¹⁶² Bakara, 2/3.

¹⁶³ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 744-745; Şerif el-Murtaza, *ez-Zehira*, s.270.

¹⁶⁴ Zemahşeri, *Kitabu’l-Minhac*, s.49.

¹⁶⁵ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 744-745.

¹⁶⁶ Nesefi, *Tabsiratü’l-Edille*, II, 279; Sabuni, *el-Kifaye*, s.314-315.

¹⁶⁷ Tabersî, Ebu Ali Fazl b. Hasen, *Mecmeu’l-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, Menşuratü Nasır Hüsrev, h.1413, Tahran, I, 122; Tusi, Ebu Cafer Muhammed b. Hasen, *el-İktisad fima Yecibu ale’l-İbad*, Merkezü Nuri’l-Envar fi İhyai Bihari’l-Envar, k.1430, Kum, s.196.

¹⁶⁸ Tusi, *el-İktisad*, s.196.

tür bağış anlamı içeren bir kavramdır. Bu kavram daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak insanla ilgili her türlü yiyeceği kapsamış bir süre sonra daha da genellik kazanarak insana yararı dokunan her şeyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır.¹⁶⁹ Tabatabai bu konuda ki görüşüne “*Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en iyisidir.*”¹⁷⁰ ayetiyle , “ (Hz. Şuayb) *Dedi ki: Ey kavmim şayet ben Rabbinden gelen apaçık bir belgeye sahipsem ve O bana kendisinden güzel bir rızık¹⁷¹ ihsan etmiş ise ne dersiniz?*”¹⁷² ayetini delil getirmiştir.

Tabatabai'nin bu açıklamasından hareketle Kur'an'da rızık kavramının bazı yerlerde dar ve bazı yerlerde de geniş anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Mesela “*Onların (annelerin) yiyeceği (rızık), giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir.*”¹⁷³ ayetinde rızık kavramı giyecek eşyaları dışarıda bırakacak kadar dar manada kullanılmış olabilir. Yani rızık kelimesi bir ayette, diğer ayete göre daha dar veya daha kapsamlı bir şekilde kullanılmış olabilir. Nitekim Tabatabai'de rızık genellikle yiyecek anlamında kullanıldığını belirtirken yukarıda zikredilen ayete atıf yapmıştır.¹⁷⁴

İmamiyye Şia'sına göre hayvanlar faydalanma anlamında merzukturlar. Bizim tarafımızdan engellenmeyen her şey hayvanlar için rızıktır. Mesela hayvanın büyük bir nehirden su içmesi gibi.¹⁷⁵ Bir şeyi yemeden ya da içmeden önce o şey hayvan veya insanın rızık olarak isimlendirilirse bu mecazen bir isimlendirme olur. İnsan veya hayvan o şeyi yedikleri zaman gerçek anlamda o şey onların rızık olur.¹⁷⁶ Yalnız Tabatabai, çok mal verilmiş olup da bu malın sadece bir kısmını yiyen kişinin

¹⁶⁹ Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, trc. Vahdettin İnce, Kevser Yayıncılık, 2012, İstanbul, III, 212.

¹⁷⁰ Mü'minun, 23/72.

¹⁷¹ Tabatabai buradaki rızıktan kastın peygamberlik ve bilgi olduğunu belirtmiştir.(bkz. Tabatabai, *el-Mizan*, III, 212.) Çalışmamızın ilk bölümünde bu ayete değinmiş olup ayetteki rızıktan kastın mal olduğu kanaatinde olduğumuzu belirtmiştik. Ama ayette ki rızık kavramının ne olduğu konusunda farklı görüşler olduğu için Tabatabai'nin bu yorumu da göz ardı edilmemelidir.

¹⁷² Hud, 11/88.

¹⁷³ Bakara, 2/233.

¹⁷⁴ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 212.

¹⁷⁵ Tusi, *el-İktisad*, s.196.

¹⁷⁶ Tusi, *el-İktisad*, s.197.

rızkının sadece yediği kısım olacağını söyler. Yemediği kısım ise o kişi için yeme açısından değil ancak verilmiş açısından rızık sayılmakta olacağını belirtir.¹⁷⁷

İmamiyye Şia'sına göre rızık özü ve gerçeği itibariyle Allah'tan başkasına nispet edilemez. Rızıkların çokluğunu bildiren naslarda ise Şia'ya göre dolaylı nispet vardır.¹⁷⁸

İmamiyye Şiası haramın rızıklığı meselesinde Ehl-i Sünnet' e çok yakın bir görüş benimsemiştir. Şia rızıkı tekvini ve teşri olmak üzere iki boyutta inceler. Bütün varlıklar dolayısıyla nimetler ve rızıklar da tekvini olarak Allah'a nispet edilir fakat teşri boyutta ise helal yoldan kullanılması Allah'a nispet edilir. Zira insanların haram yollardan yararlandıkları şeyler günaha sebep oluşturdukları için Allah'a nispet edilemez. Nitekim Allah günahın teşri açısından kendisine nispet edilmesini reddetmektedir.¹⁷⁹ Bu yüzden Allah bir şeyi nehyedip sonra insanlara yönelik rızıkını ona hasretmekten münezzehtir. Ama tekvini yani varoluşsal açıdan bir şeyde haramlık, helallik, çirkinlik olmadığı için tekvini bağlamda, teşri açıdan kullanılma biçimi haram olan şeyler Allah'a izafe edilebilir.¹⁸⁰ Ama bu şeylerin haram yoldan kullanımı teşri boyutta asla Allah'a izafe edilemezler. Tabatabai haram yollardan gerçekleşen yararlanmanın teşri açıdan rızık sayılmaması ile tekvini açıdan rızık sayılması arasında bir çelişki olmadığını belirtir.¹⁸¹

Nitekim buna benzer bir ayrıma Meclisi de değinmektedir. Meclisi bu konuda şöyle demektedir:

“Derim ki: Onların” Allah kulları haramla rızıklandırdı” sözlerinden kasıt o rızıkı yaratması ve kullara onda tasarruf imkanı vermesiye bu manada Allah'ın kulları haramla rızıklandırmış olması konusunda ihtilaf yoktur. Yok eğer Allah'ın, haram konusunda kulların fiil ve tasarruflarına etki etmesiye bu ancak onların¹⁸² batıllığı sabit olan usullerine göre doğrudur. Görüşlerden bir görüşe göre rızık imkan verme ve kendisinde tasarruftan alıkoymama manasında ise bu vecihle haramın rızık olmadığı açıktır. Eğer kaza ve kader bahsinde geçen manalardan birisi olan kulların bu konudaki tasar-

¹⁷⁷ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 217.

¹⁷⁸ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 213.

¹⁷⁹ A'raf, 7/28; Nahl, 16/90.

¹⁸⁰ Meclisi, Muhammed Bakır, *Biharu'l-Envari'l-Camiatili-Düreri'l-Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 2008, Beyrut, V, 112; Tabatabai, *el-Mizan*, III, 213.

¹⁸¹ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 213.

¹⁸² Sanıyoruz ki Meclisi'nin buradaki kastı Cebriyye ve Eşariyye mensuplarıdır.

rufalarını Allah'ın takdir etmesi veya onları yardımsız bırakması ve kulları bundan(yani tasarruftan) uzaklaştırmasıysa Allah'ın onları haramla rızıklandırdığı doğru olur. Ayetler ve varid olan haberlerin zahirlerinden ise rızıkların helal yolla sarf edilebilen şeyler olduğundan hiçbir akıllı kişi şüphe etmez.¹⁸³

Meclisi'nin Allah'ın rızık yaratma ve kullara ondan tasarruf etme imkanı vermesiyle onları haramdan rızıklandırmasından kastı rızık tekvini boyutu olsa gerektir. Zira teşri açıdan kullanımı haram olan şeyler tekvini açıdan rızıktır. Zira bu şeylerin tekvini açıdan helallik, haramlık vb. özellikleri yoktur. Ama teşri açıdan kullanımları konusunda bu özelliklere haiz oldukları için rızık olmamaktadırlar. Zira bu şeylerin teşri açıdan kullanımları Allah'a izafe edilecek olursa Allah'a kötülük nispet edilir ki Şia'ya göre kötülükler Allah'a teşri açıdan nispet edilemezler. Çünkü bu kabih bir iştir ve Allah kabih olan şeyi yapmaz.¹⁸⁴ Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Allah'ın buğdayı yaratması ve Zeyd'e bu buğdaydan yararlanma imkanı vermesi tekvini açıdan Zeyd'i rızıklandırmasıdır. Ama Zeyd bunu çalarsa bu buğdaydan yararlanma haram olacağından Allah, Zeyd'i teşri açıdan ondan rızıklandırmamış olacaktır. Eğer bu Zeyd için rızık olacak olsaydı bu durumda haram rızıklandırma Allah'a izafe edilmiş olurdu. Ama Zeyd'in haram yolla yediği bu buğdayın tekvini yani varoluş açısından Allah'a izafe edilmesi gerekir. Zira bu buğdayı yaratan Allah'tır. Yani varoluş açısından rızık olmak için yaratılmıştır. Bir şeyin yaratılmasında ise hasenlik veyahut da kabihlik olmaz. Bunun içinde böyle bir rızıklandırmayı çirkinlik de izlemez ve Allah'a izafe edilebilir. Ama teşri açıdan Zeyd onu çaldığı için onun rızık değildir. Fakat bu buğdayı Zeyd helal yolla elde etseydi hem tekvini açıdan hem de teşri açıdan onun rızık olacak ve Allah, onu tekvini açıdan olduğu gibi teşri açıdan da rızıklandırmış olacaktı.

Rızıkların taksimi meselesinde Şia'nın Mu'tezile'den ziyade Ehl-i Sünnet'e daha yakın olduğunu görürüz. Şia'ya göre Allah, her bir kişiye tekvini ve teşri bakımdan helal yolla ulaşabileceği rızık tayin etmiştir.¹⁸⁵ Ama kişi bunu haram yolla aradığı

¹⁸³ Meclisi, *Bihar*, V, 112 Bu konuda ki varid olan haberler için bkz. Meclisi, *Bihar*, V, 109-111.

¹⁸⁴ Şeyh Müfid, Ebu Abdullah Muhammed b. Numan Ukberi, *en-Nüketü'l-İtikadiyye*, Müessesetü'l-İmami'l-Mücteba, h.1413, yy, s.32-33.

¹⁸⁵ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 216; Meclisi, *Bihar*, V, 111.

zaman haram yolla elde ettiği miktarda, helalinden onun için takdir edilmiş rızıktan alıkonur. Bu konuda Meclisi şöyle demektedir:

“Haberlerin zahirinden anlaşılana şudur: Allah Teala, semavi sahifelere her bir beşer için kendisine yetecek kadar helalinden rızık takdir etmiştir. Kişi harama bulaşmaz ve helalinden rızık talep ederse bu (helal) rızık sebebi olur ve (helal) rızık ona kolaylaştırılır. Ama harama bulaştığı zaman, bulaştığı miktarda onun için takdir edilmiş helalden alıkonur.”¹⁸⁶

Tabatabai ise bu konuda şöyle demektedir:

“Allah, haram şeylerden faydalanan insan için teşri açıdan helal şeylerden bir rızık takdir etmiştir.”¹⁸⁷

Şia’ya göre kullarını rızıklandırmak Allah için vaciptir. Tabatabai, “*Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızıkını vermek Allah’a ait olmasın.*”¹⁸⁸ ayetiyle Allah’ın, yaratılmışların rızıkını üzerine aldığı kendilerini rızıklandırmasının kulların Allah üzerinde bir hakkı olduğunu bu yüzden de rızık vermenin Allah’a vacip ve gerekli olduğunu belirtir.¹⁸⁹ Yalnız bu vaciplik Allah’a hariçteki birinin vacip kılması değil, Allah’ın bir şeyi başkasının müdahalesi olmaksızın kendi kendine vacip ve gerekli kılmasıdır.¹⁹⁰ Tabatabai Allah’ın kendine bir şeyi vacip kılmasının Kur’an’da benzerlerinin olduğunu ifade eder.¹⁹¹ Tabatabai, aklen de rızıklandırmanın Allah’a vacip olması gerektiğini belirtir. Zira yaratılmışların var oluşu Allah’ın cömertliğinin bir eseridir, bu varoluşun bağlı olduğu rızık gibi bir ihtiyaçta Allah’tan gelmelidir. Zira ne yaratmada ne de rızıklandırmada Allah’ın ortağı yoktur.¹⁹²

Allah’a kullarını rızıklandırmak vacip olduğuna ve Allah kötülükten münezzehe olduğuna göre de Allah’ın kullarına teşri açıdan helal şeylerden rızık takdir etmesi gerekli olur. Konuya yukarıdaki açıklamalarımızı da eklersek kişi bu şeye helal yoldan ulaştığı zaman bu şey onun hem tekvini hem de teşri açıdan rızık olur, haram yoldan ulaştığı zaman ise teşri açıdan değil sadece tekvini açıdan rızık olur. Buradan

¹⁸⁶ Meclisi, *Bihar*, V, 111.

¹⁸⁷ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 216.

¹⁸⁸ Hud, 11/6.

¹⁸⁹ Tabatabai, *el-Mizan*, III, 215; X, 218.

¹⁹⁰ Tabatabai, *el-Mizan*, X, 218.

¹⁹¹ Bkz. Enam, 6/12; Rum, 30/47.

¹⁹² Tabatabai, *el-Mizan*, X, 216.

hareketle Şia'ya göre Allah'ın, kulların rızıklarını taksim ettiği söylenebilir. Ancak Mu'tezile'nin etkisiyle bir taksimin söz konusu olmayıp kişinin başkasının rızkını başkasının da o kişinin rızkını yiyebileceğini söyleyenler Şii alimler de vardır.¹⁹³

Şia, insanlar arasında vuku bulan rızıklar konusundaki farkın Allah'ın adaletine uygun olup olmadığı konusuna da değinmiştir.

Şia bunun Allah'ın adaletine uygun olduğunu belirtir ve buna iki şekilde cevap verir:

1-Rızıklar arasında ki farkın sebebi insanların istidad ve kabiliyetlerinin farklı olmasındandır. Şöyle ki insanların ruhi ve cismi istidad ve kabiliyetlerinin farklı olması, bireylerin iktisadi faaliyetlerini de etkiler bunun sonucunda da iktisadi faaliyetlerde çeşitlilik ve rızık miktarlarında da farklılıklar meydana gelir. Bu yüzden de kimi insanların rızık fazla olurken kimlerinin de az olur. Fakat bu farklılık insani ve ictimai açıdan selim ve yaratılış kanunlarına uyan topluluklar için iyidir. Zulüm ve sömürü toplumları için bu bir hayır değildir.¹⁹⁴ Zira bu tür toplumlar da kişiler iktisadi zenginliğini bir zulüm aracı olarak kullanmaktadırlar. Ama selim fitrata uyan toplumlarda ise bu bir hayırdır.

Bireylerde ki bu farklılıklar ise istidadlardaki farklılıktan kaynaklanır. İstidadlar ise ilahi bir bağış ve nimettir. Bu istidadların bazıları kesbi iken, bazıları gayr-i kesbidir. İstidadlar bu şekilde kesbi ve gayr-i kesbi diye ikiye ayrıldığı zamanda rızıklardaki farklılık iktisadi açıdan inkarı kabul etmez. Yani istidadlar farklı olduğu ve gayr-i kesbi istidadlar olduğu sürece kişilerin rızıkları da farklılaşacaktır. Aslında bu farklılık selim toplumlar için tamamlayıcı bir unsurdur. Zira bireylerin hepsi istidad, kabiliyet ve yetenek açısından aynı olsaydı asıl eşit olmak, sorun ve felaketlerin başlangıcı olurdu.¹⁹⁵

Şia'nın bu soruya verdiği ikinci cevap da birinci cevabı tamamlayıcı niteliktedir.

¹⁹³ Tusi, *el-İktisad*, s.198.

¹⁹⁴ Şirazi, Nasır Mekarim, *el-Keşkulü'l-Akaidiyyü*, Daru Cevadi'l-Eimme, 2010, Beyrut, s.135-136.

¹⁹⁵ Şirazi, *el-Keşkul*, s.136.

2-İstidadlar ve kabiliyetlerdeki farklılık insan bedenindeki uzuvların tabii farklılığı gibidir. Nasıl ki insan bedeninde organlar birbirleriyle her yönden eşit olmadıkları halde görevlerini yerine getirerek vücudun sıhhat ve selametini sağlamaktadır, işte bireylerdeki bu farklı istidad ve kabiliyetlerde ictimai nizamın korunması için zaruridir. Zira farklı istidad ve yeteneklerdeki bireylerde mükemmele ulaşmak için insan vücudunun organları gibi birbirlerini desteklerler. Böylece toplumu her yönden geliştirirler.¹⁹⁶ İnsanların bu tabii farklılıklarının ise rızıkları konusundaki farklılıklarına yansımaları da doğal bir durumdur. Buna şöyle bir örnek verebiliriz. Bir binanın yapılması için mühendise, mimara, ustaya ve işçilere hep birlikte ihtiyaç vardır. Sadece mühendis ya da sadece işçi bu binayı tek başına yapamaz. İşçinin de, mühendisin de kabiliyetleri farklıdır ve kabiliyetlerine göre de ücretlerini alırlar. Bu gayet doğal bir durumdur. Eğer bu kişileri kabiliyet ve istidad açısından aynı kabul edersek ya ikisi de mühendis olur ya da ikisi de işçi olurdu. Bu durumda da bina yapılamazdı.

Bütün insanları her yönden eşit kabul ettiğimiz zaman, yeryüzünde aynı şekle, zevklere, fikirlere sahip milyonlarca insan olur. Bu durumda da bu insanların hepsi aynı cihette hareket edecekler, aynı şeyleri isteyecekler, aynı işi yapıp, aynı işi de yapmak istemeyeceklerdir. Bu durum ise hayatı dumura uğratar.¹⁹⁷ Aynı şekilde bir toplumda herkes aynı oranda rızka sahip olduğu zaman da, o toplum gelişemez, insanlar birbirlerine iş yaptıramaz hale gelirler. Rızıklar arasındaki farklılık ise selim toplumlar için bir gelişme ve kalkınma vesilesi olurken, istismar toplumlarında ise bir zulüm vesilesi olur. Bu yüzden insanlar arasındaki bu farklılık, ictimai düzeni korumak için var edilmiş bir ilahi nimettir. Bu farklılığın ise rızıklara yansımaları gayet doğaldır ve toplumlar için yararlıdır.¹⁹⁸

4-DEĞERLENDİRME

Kur'an'a göre rızık kavramının ne ifade ettiğini ve mezheplerin rızık konusundaki görüşlerine değindikten sonra şimdi de bu ekollerin rızık konusundaki görüşlerini Kur'an çerçevesinden bir değerlendirmeye tabii tutacağız.

¹⁹⁶ Şirazi, *el-Keşkul*, s.136-137.

¹⁹⁷ Şirazi, *el-Keşkul*, s.136-137.

¹⁹⁸ Şirazi, *el-Keşkul*, s.138.

Ehl-i Sünnet'in rızkı sadece gıda ve suya tahsis etmesi hakiki anlamda olup mecazen fayda veren her şeyi rızık olarak görmüşlerdir. Zira rızık lügat anlamı açısından insana fayda veren her şeyi kapsayan bir kavram iken Kur'an ve Sünnet'te sadece gıda ve suya tahsis edilemeyecek kadar çok geniş bir anlamda kullanılmıştır. Mu'tezile ve İmamiyye Şiası ise Ehl-i Sünnet'in mecaz olarak gördüğü çocuk, sevgi vb. şeyleri hakikat anlamında almışlardır.

Haramın rızık olup olmadığı konusunda ise Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının görüşü Mu'tezile'ye göre daha doğru ve tutarlıdır. Zira Kur'an'a göre tekvini açıdan rızık olarak yaratılan bir şeyin teşrii açıdan vasfı değişse de tekvini açıdan rızık olma vasfını yitirmeyip, rızık kategorisinde kalmaya devam etmektedir. Zira Kur'an'da helallik ve haramlık konusunda bir şeyin vasfı değişmekle birlikte o şeyin yaratılışında herhangi bir değişimin olmadığı görülmektedir. İmamiyye Şia'sının rızkı tekvini ve teşrii boyutta incelemesi ise Kur'an açısından tutarlı bir görüştür. Zira Allah, insan için rızık yaratmış ve ona bunlardan yararlanma imkanı vermiştir. Aynı zamanda kötülüklerinde teşrii bakımdan kendinden nehyetmiştir. Yani Allah ondan haram yolla yararlanmayı kendinden nehyetmiştir. Bu durumda da o şey yaratma itibarıyla Allah'a nispet edilirken, o şeyi haram yoldan kullanmayı nehyettiğinden teşrii bakımdan da helal yolla faydalanılan Allah'a nispet edilir. Ayrıca İmamiyye Şia'sının teşrii açıdan değil de tekvini açıdan haramı rızık kabul etmesi, Ehl-i Sünnet'in görüşüyle daha uyumlu gözükmektedir. Zira Ehl-i Sünnet tekvini ve teşrii ayrımı yapmaksızın rızkı doğrudan Allah'a izafe etmiştir. Mu'tezile ve İmamiyye Şia'sının rızık tanımlarının aynı olmasına rağmen niçin farklılaştıkları konusunda ise şunları söyleyebiliriz: Kanaatimizce Şia ve Mu'tezile'nin "faydalananın, başkasının ona engel olması söz konusu olmaksızın, faydalanması sahih olan şeydir" şeklindeki rızık tanımında Şia faydalanmayı ayrı, başkasının ona engel olmamasını ayrı bir vasıf olarak düşünmüştür. Başkasının ona engel olmama vasfının ise rızkı tekvini açıdan rızık fonksiyonundan çıkarmayacağını belirtmişler ve bu konuda fayda vermeyi yeterli görürken, başkasının ona engel olması vasfını ise teşrii boyutta düşünmüşlerdir. Yani İmamiyye Şia'sı rızkın bizatihi kendisini değil, haram ve helal yolla kullanımını bir ayrıma tabi tutup helal yolla kullanmayı Allah'a izafe ederken, haram yolla kullanmayı izafe etmemişlerdir. Mu'tezile ise bu iki vasfı ayırmayıp bir şeyin bir

canlı için rızık kapsamında olabilmesi için bu iki fonksiyonu birlikte taşıması gerektiğini belirtmiştir.

Rızıkların taksim edilip edilmediği konusunda da Ehl-i Sünnet'in ve İmamiyye Şiasının görüşü, Mu'tezile'ye göre daha doğru ve tutarlıdır. Zira Kur'an ve hadislere baktığımız zaman rızıkların taksim edildiğini görmekteyiz. Mu'tezile'yi rızıkların taksim edilmediği görüşüne iten sebep kader konusundaki görüşleridir. Halbuki Kur'an ve Sünnet'ten anlaşıldığı kadarıyla Allah Teala rızıkları taksim etmekle birlikte onun helal yoldan aranmasını emretmiş bu konuda insanı özgür bırakmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM İSLAM KELAM EKOLLERİNDE FİYAT DALGALANMALARININ NEDENLERİ

İslam kelam ekollerinin rızık ve fiyat görüşlerinin değerlendirilmesi isimli çalışmanın bu bölümünde fiyat dalgalanmalarının yani fiyatlardaki ucuzlama ve pahalılaştırmanın kelami ekoller tarafından nasıl anlaşıldığı ele alınacaktır.

Fiyat konusu esasen başlı başına kelam ilminin bir konusu değildir. Fiyatlar konusu esasen itikadi bir konudan daha çok fıkhi bir konudur. Lakin bu konunun itikadi alana taşınması fiyatları belirleyen Allah olduğuna vurgu yapan bir hadise dayanmaktadır. Bu hadis şöyledir: Enes' den rivayete göre Rasulullah zamanında fiyatlar yükselmişti, bunun üzerine "Ey Allah'ın Rasülü fiyatlara sınır koy, fiyatlar çok yükseldi" dediler. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: *"Fiyatları ayarlayan Allah'tır (إن الله هو المسعر), genişletip çok çok veren Allah'tır. Rızık veren Allah'tır. Ben Allah'a yanımda kimsenin mal ve kan hakkı olmadığı halde ulaşmayı umarım"*¹⁹⁹

Fıkıhçıların yanı sıra kelamcılar da yukarıda zikrettiğimiz hadise ve kaza-kader konusunda insan iradesinin ve kudretinin fiyat dalgalanmalarına etkisi durumuna binaen bu konuyla ilgilenmişler ve fiyat hareketlerinin temelinde ne olduğunu araştırmışlardır.

Eşya fiyatlarının yükselişi ve düşüşünün Allah'ın fiili mi yoksa insanların fiili mi olduğu Allah'ın fiili ise insanların, insanların fiili ise Allah'ın bunda bir dahlinin bulunup bulunmadığı İslam kelamcıları arasında bir tartışma konusu olmuştur.²⁰⁰

Buradan hareketle bu konuda tartışan Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezheplerinin insan iradesi ve kudreti hakkındaki görüşlerine genel olarak değinilip mezheplere göre insan irade ve kudretinin fiyatlara ne ölçüde müdahalesi olduğu ortaya konulacaktır.

¹⁹⁹ Tirmizi, *Buyu*, 73; Ebu Davud, *Buyu*, 49; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

²⁰⁰ Yıldırım, Arif, *Kelam Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü*, EKEV Akademi Dergisi, c.1, sy.2, s.147.

1-İNSAN İRADE VE KUDRETİNİN FİYAT DALGALANMALARINA ETKİSİ

1.1- İSLAM KELAM EKOLLERİNİN İNSAN İRADESİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

İrade kelimesi “rade”, “yerudu” kökünden türeyip sözlükte “istemek, dilemek” gibi anlamlara gelmekte²⁰¹ olup “bir şeyi yapıp-yapmama hususunda karar verebilme gücü” diye tanımlanır.²⁰² Ragıb İsfehani’ye göre irade kelimesinin asıl anlamı şehvet, dilek ve umuttan oluşan bir güç olup yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğuna karar verilen bir şeye nefsin meyletmesi için isim yapılmıştır.²⁰³

Bu kelime nefsin bir şeye meyli ve özlemi anlamında kimi zaman işin evveli için kullanılırken; kimi zamanda işin yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğu anlamında işin sonu için kullanılmakta olup, Allah için kullanıldığı zaman işin evveli için değil sadece sonucu için kullanılır. Zira Allah meyletme veya özlem duymaktan münezzehtir.²⁰⁴

İradeye psikolojik açıdan bakılacak olursa bilinçli bir seçme gücünü ifade edip, bu seçme gücü dolayısıyla da insanı yapıp-ettiklerinden sorumlu kılan ahlaki bir ilkedir. Bu ahlaki ilkeye kelam ilminde daha çok “ihtiyar” denilmektedir.²⁰⁵

Konumuza Kur’an açısından bakacak olursak, “Allah’ın izni olmadan hiç kimse inanmaz”²⁰⁶ ayetinde görüldüğü üzere Allah’ın mutlak ve sınırsız iradesini vurgulayan ayetler olduğu gibi, “Biz ona(insana) doğru yolu gösterdik; ya şükredici olur, ya da nankör olur”²⁰⁷ ayetinde olduğu gibi insanın da iradesini vurgulayan ayetler bulunmaktadır.

²⁰¹ Çağrı, Mustafa, Hökelekli, Hayati, “İrade” DİA, XXII, 380.

²⁰² Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s.157-158.

²⁰³ İsfehani, *Müfredat*, “RVD” Maddesi.

²⁰⁴ İsfehani, *Müfredat*, “RVD” Maddesi.

²⁰⁵ Çağrı, Mustafa, Hökelekli, Hayati, “İrade” DİA, XXII, 381.

²⁰⁶ Yunus, 10/100.

²⁰⁷ İnsan, 76/3.

Bu bölümde kelimcilerinin insan iradesi konusundaki görüşlerini genel hatlarıyla verip fiyatların oluşumunda insan iradesinin ne derece etkili gördükleri zikredilecektir.

1.1.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN İNSAN İRADESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde ilk olarak Eşarilerin daha sonra da Maturidilerin insan iradesi hakkındaki görüşlerini ana hatlarıyla sunulacaktır.

Eşarilere göre Allah irade edilmesi mümkün her şeyi irade etmiştir.²⁰⁸ Bunun anlamı şudur: irade edilen şeylerin tümünün gerçek idarecisi Allah'tır. Allah irade etmeden hiçbir irade edilen vuku bulmaz. Allah'ın irade etmediği hiçbir şey yaratılmamıştır ve O'nun dilemediği hiçbir şey O'nun hükümlerinin altında olmaz.²⁰⁹ İmam Eşari, Allah'ın fiiliyle, mahlukun fiilini kıyaslayarak ikisine de aynı hükmü verir ki o da kula ait fiili de Allah'ın irade ettiği'dir. Zira İmam Eşari'ye göre bir başkasına ait fiillerden Allah'ın dilemediği bir şeyin gerçekleşmesi O'nun için hata, gaflet, zayıflık ve dilediğini elde etme yetersizliğine delalettir. Bunlar da Allah için düşünülemeyeceği için kulun fiilini de yaratan Allah'tır.²¹⁰ Eşariler, Allah'ın mutlak otoritesine bir zarar gelme endişesiyle kula böylece hiçbir irade fırsatı tanımayınca kesb teorisini ortaya atmışlardır. Eşarilerin "hadis kudretin makdura taalluk etmesi"²¹¹ diye tanımladıkları kesb teorisi de yeterince açık olmayıp yine cebri bir anlayışa racidir. Kesb teorisini cebre irca ettikleri için Eşarilere "Cebri Mütevassıt" da denildiği olmuştur.²¹² Eşariler her ne kadar kendilerine cebri denilemeyeceğini savunsalar da bu konuda ki anlayışları kendi mezheplerinin büyük alimlerinden olan Fahreddin Razi'ye, "İnsan hür irade sahibi görünümünde hürriyetten yoksun bir varlıktır." sözünü söyletirmiştir.²¹³

²⁰⁸ Eşari, *Kitabu'l-Luma fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*, Matubuatü Masoniyye, Londra, 1955, s.47-48.

²⁰⁹ Eşari, *el-Luma*, s.47-48.

²¹⁰ Eşari, *el-Luma*, s.47-48.

²¹¹ Eşari, *el-Luma*, s.47-48.

²¹² Taftazani, *Şerh*, Tr.210-212, Arp.54-55.

²¹³ Çağrı, Mustafa, Hökelekli, Hayati, "İrade" 'DİA, XXII, 384.

Eşariler kesbi de hakiki manasıyla insana değil, Allah'a atfettikleri için cebri bir anlayıştan kurtulamamışlardır. Nitekim İmam Eşari bu konuda şöyle demektedir:

“Allah'ın hükmü altında olan kulların, O'nun istemediğini kesbetmeleri caiz olmaz. Tıpkı Allah'ın istemediği fiillerin, kendisinden meydana gelmesi uygun olmadığı gibi. Eğer O'nun bilmediği bir iş meydana geliyorsa, elbette bu O'nda noksanlık olmasını gerektirir. Eğer kullarında, O'nun bilmediği ve irade etmediği eylemler oluşuyorsa, hüküm yine aynıdır yani caiz değildir.”²¹⁴

İmam Eşari, kesbin de Allah tarafından yaratıldığını pek çok yerde söylemiş olup tersini söyleyenlere şiddetle karşı çıkmaktadır.²¹⁵

Yine İmam Eşari, kulların, emrettiği hususlarda Allah'a itaat etmelerinin zorunlu olduğunu, O'nun bilgi, ve iradesinde mevcut olanın dışında bir alternatif davranışta bulunmanın imkansız olduğu konusunda selefin icma ettiğini nakleder.²¹⁶

Görüldüğü gibi İmam Eşari ve Eşariler kesbin de hakiki failinin Allah olduğunu söyleyerek yine cebri bir anlayışa dönmektedirler.

Bütün bunlardan sonra İmam Eşari küfrü, Allah'ın takdir edip yaratmasına razı olduğunu belirtir, ama kafirin Allah'ın kaza ve kaderi sonucunda küfre düştüğü şeklinde ki bir yoruma razı gelmez. Buna sebep olaraksa Allah'ın insanları küfre düşmekten men ettiğini belirtir. ”Rıza” kavramının kaza kavramıyla kullanılabileceğini ama, küfür kavramıyla kullanılamayacağını belirtir.²¹⁷ Kanaatimizce bu pratikte hiçbir realitesi olmayan dilsel bir ayırmadır. Zira biraz önce zikredildiği gibi İmam Eşari, küfür de dahil olmak üzere bütün insan fiillerinin, Allah'ın yaratması ve gerçekte O'nun kesbetmesi ama mecazen insanın kesbetmesi olarak gördüğü için küfürde pratikte kazaya girmektedir ve kazaya razı olanın küfre de razı olması gerekir. Kısaca Eşarilerin irade konusunda kesb teorisini ortaya atmaları onları cebriyeden sadece şu şekilde ayırmıştır ki yukarıda Razi'nin sözünde gördüğümüz gibi Cebriyye'nin açıkça söylediğini Eşariler dolaylı yollardan söylemişlerdir.

²¹⁴ Eşari, *el-İbane an Usulu'd-Diyane*, trc. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, yy, 2010, s.79.

²¹⁵ Eşari, *el-Luma*, s.78.

²¹⁶ Eşari, *Usulu Ehli's-Sünnet*, trc. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, yy, 2010, s.143.

²¹⁷ Eşari, *el-Luma*, s.82-83.

Maturidilerin insan iradesi hakkındaki görüşlerine gelince, İmam Maturidi ‘ye göre görülen her fiilde irade vardır. Çünkü irade gerçek failde bulunan bir vasıftır.²¹⁸ Böyle olunca kulun da bir iradesi vardır. Ama İmam Maturidi de, Eşariler gibi kulun fiilini yaratanın Allah olduğunu söylemiştir.²¹⁹ Bununla birlikte İmam Maturidi kulun fiilini yaratan Allah olsa da, bu kulun, fiilin muhtelif alternatiflerinden birini ihtiyar etmesi sonucunda meydana gelmiş olduğunu belirtmiştir.²²⁰

İmam Maturidi, hakiki manada kulun iradesi olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Allah’ın insanı mükellef yarattığını, ona aklen çirkin ve güzeli ayırt edecek güç ve bilgiyi verdiğini, zihni kapasitelerine güzeli, çirkinine tercih etmeyi; zemme layık olanı, methu layık olandan üstün tutmanın kabul edilemez olduğunu ve bunu insanların davranışlarına yerleştirdiğini belirtir. Bu sebeple Allah, insanları bir davranışı diğerine tercih etmeye yani iyi olanı seçmeye kötü olanı ise terketmeye çağırmıştır. Böylece Allah mükellefleri imtihana tabi tutmuş, bu amaçla da güzel davranışlara ve iyi ahlaka teşvik edecek meşru amelleri tercih etmeyi ve meşru olmayanlardan sakınmayı emretmiştir.²²¹

İmam Maturidi, irade kullanımı konusunda yaratılış özelliklerini değil akl-ı selimi şart koşmaktadır. Şöyle ki: Allah, insan türünü dünya lezzetlerine ve zevklerine meyilli bir şekilde yaratmıştır. İnsanın beşeri karakteri kişiyi bu lezzetlere çeker ve onları kişiye cazip gösterir. İnsan karakteri aynı zamanda acı ve meşakkat hissedeceği şeylerden de kaçır. Bu suretle de insanın bizzat kendi karakteri bir şeyi güzel ve çirkin görme noktasında aklının düşmanı olur. Ama aklın güzel veya çirkin gördüğü şeyde herhangi bir değişme de olmaz, değişiklik insan karakterinin güzel veya çirkin olarak değerlendirdiği şeylerde olur. İmam Maturidi buna şöyle bir örnek vermektedir; İnsanlar arasında öldürmek ve boğazlamak kabih bir hadisedir. Ama bu hadise zamanla ve eğitimle çok normal bir hale gelebilir. Görüldüğü gibi insan karakteri daha önce kabih gördüğü fiili bu şartta normal olarak görebilir. Ama akla göre öldürme fiili önce de, şimdi de, sonra da kabihtir. Güzelliği ve çirkinliği akıl yoluyla idrak edilebilen hususlardaki akli tespit ise çeşitli tecrübelerin doğurduğu vuzuhla

²¹⁸ Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s.277.

²¹⁹ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s.356.

²²⁰ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, s.288.

²²¹ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s.339.

giderek güçlenir. İmam Maturidi işte bu sebepten dolayı Allah'ın fitri temayülleri yani insan karakterini değil akılları hüccet kabul ettiğini belirtir. Çünkü Allah, akl-ı selim sahipleriyle, akl-ı selim sahibi olmayanları aynı karakter üzere yarattığı halde akıl sahiplerini sorumlu tutmuş, sevmeseler de akıllarının güzel gösterdiği şeye uymak, insan karakteri kabul etse de aklen çirkin olan şeyden sakınmakla yükümlü tutmuş yani kişiye tercih imkanı vermiştir.²²²

Böylece insanın mükellef olduğu ve tercih hakkının bulunduğu sabit olunca fiiller gerçek manada da insana nispet edilmesi gerekir. Zaten İmam Maturidi' de kullanılabildiği hakikat manasında fiil nispet etmenin gerekli olduğuna değinmiş, bu hususun naklen, aklen ve inkar edenin gerçeğe karşı bile bile direnen kimse durumuna düşeceği zaruri bilgi ile sabit olacağını söylemiştir.²²³

Şimdi de İmam Maturidi ve Maturidilere göre insan fiillerinin oluşumunun ve bunda insan iradesinin ne kadar etkin olduğu incelenecektir. İmam Maturidi de kesb kavramını kullanmıştır ama bu kavrama Eşarilerden çok farklı bir anlam yüklemiştir.

İmam Maturidi'ye göre de fiiller halk yani yaratma yönünden Allah'a, kesb yönünden insana aittir.²²⁴ Ama İmam Maturidi, İmam Eşari'nin "hadis kudretin makdura taalluk etmesi" tanımına mukabil kesbi, "kulun bir şeyi ihtiyar etmesi" manasında kullanmıştır.²²⁵

İmam Maturidi'ye göre ihtiyari fiillerin Allah tarafından yaratılması, mahiyetleri itibariyle yaratılmaları ve bir zaman yokken icad edilmeleri manasındadır.²²⁶ Yani fiili gerçekte yoktan var eden Allah, kulun fiil konusunda yaptığı ise fiili kesbetmektir.

İmam Maturidi, bu konuda "*her şeyin yaratıcısı*"²²⁷ ve "*her şeye gücü yeten*"²²⁸ şeklindeki Kur'ani beyanlarla Allah'ın kendi zatını her şeyin yaratıcısı olarak vasıf-

²²² Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.341-342.

²²³ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.344 vd.

²²⁴ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.345.

²²⁵ Yeprem, *Irade Hürriyeti*, s.293.

²²⁶ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.345.

²²⁷ Enam, 6/102.

²²⁸ Enam, 6/17.

landırdığını aynı şekilde yine ”*Senin Rabbin kullara asla zulmedici değildir*”²²⁹ şeklindeki Kur’ani beyanlarla da kendisinin kullarına zulmetmeyeceğini delil getirmiştir.²³⁰ Böylece kulların fiillerini kendi ihtiyarıyla seçtiklerini, bu doğrultuda da Allah’ın onların fiillerini yarattığını söylemiştir. Müteahhir Maturidiler ise İmam Maturidi’nin kesb adını verdiği şeye “azm-i musammem” demişler ve İmamlarının görüşünü kabul etmişlerdir.²³¹

Özetle İmam Maturidi, kulun fiilinde hem Allah’ın, hem de kulun kendisinin iradesinin amil olduğunu, kulun iradesine bağlı olarak Allah’ın fiilleri yarattığını belirtmiş, kulda hakiki manada irade olduğuna değinmiş ve kulun bu iradesinden dolayı sorumlu olduğunu belirtmiştir.

1.1.2-MU’TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN İNSAN İRADESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Mu’tezile’ye göre insan, fiillerinde irade hürriyetine ve bunları yapacak güce sahiptir. İlk önce Mu’tezile’nin iradeyi nasıl tanımladığına değinmekte yarar vardır. Mu’tezile’ye göre irade zatın mürid olmasını gerektiren bir tür fiildir.²³² Mu’tezile iradeyi böyle tanımladığı içindir ki Allah’ın iradesi O’nun fiili olmaktadır. Yani irade Allah için zati değil fiili bir sıfattır. Mu’tezile’ye göre fiili sıfatlar yaratıldığı için irade de kadim değil hadis olmaktadır. Kadı Abdulcabbar, iradenin kabih bir şeye taalluk ettiğinde yerine gelmesi gerektiğini söyleyerek, bunun Allah’ın adil oluşu ile çeliştiğini bu yüzden de kabih irade etmenin Allah’tan nefyedilmesi gerektiğini belirtir.²³³

Mu’tezile iradeyi fiil manasında aldığına göre, Mu’tezile’nin fiilden ne anladığı konusuna temas edilmesi gerekir. Mu’tezile’ye göre fiil, ”kadir kişiden meydana gelen olay ve eylemlerdir.”²³⁴ Ama muhdes olan şey ile fiil arasında da şöyle bir fark vardır: Muhdesin bir yapıcısı olduğu bilinmese de, onun muhdes olduğu bilinir ama

²²⁹ Fussilet, 41/46.

²³⁰ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s.350.

²³¹ İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid, *Kitabu’l-Müsayere fi’l-Akaidi’l-Münciyye fi’l-Ahira*, el-Mektebetü’l-Hanefiyye, İstanbul, 2018, s.111

²³² Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 210.

²³³ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 210.

²³⁴ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 44.

fiil böyle değildir. Fiil bilindiği zaman -bizzat bilinmese de- onun herhangi bir failinin olduğu bilinir.²³⁵ Buradan da Mu'tezile'nin her bir fiilin mutlaka bir failinin olduğu düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Mu'tezile ilk önce fiilleri mutlak manada gücümüz dahilinde olanlar ve gücümüz dahilinde olmayan şeklinde daha sonra da dar manada, hudusuna ve cinsinin neliğine ilave sıfatı olanlar ve hudusuna ve cinsine ilave sıfatı olmayanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Mu'tezile, ilave sıfatı olanları ne yaptığıının farkında ve şuurunda olan birinin fiili şeklinde açıklar ve bunu kabih ve hasen olmak üzere ikiye ayırır. İlave sıfatı olmayanı ise insandan sehven de vaki olup, medhin söz konusu olmadığı fiil şeklinde açıklamaktadırlar.²³⁶ Mu'tezile'ye göre Allah bu fiili ne irade eder ne de engeller.²³⁷

Mu'tezile'nin irade ve fiil tanımını ortaya koyduktan sonra insan iradesi hakkındaki görüşlerini ele almaya geçebiliriz. Mu'tezile bir fiilin insan tarafından irade edilmiş olarak kabul edilmesi için üç şartın gerekli olduğunu belirtir:

1-İrade eden kişi ne yaptığını bilmelidir. Bilmeden bir fiil gerçekleştirdiğinde, irade tam sayılmaz.

2-Kişinin irade ettiği fiilin bir amacı olmalıdır. Bu amaç başkasına bağlı olmaksızın sadece kişinin kendisine ait olmalıdır.

3-Fiil bizzat hedeflenmiş olmalı, fiilin önündeki engeller kaldırılmalıdır.²³⁸

Görüldüğü üzere Mu'tezile adalet prensiplerine dayanıp fiili tanımlamış ve fiili insanın sevap ve ikab sonucunu belirlemesine göre şartlandırmışlardır.

Mu'tezile ilahi fiilleri insani fiillerden ayırmakta olup, kulların fiillerini Allah'ın kudreti dahilinde görmemektedirler. İnsandaki kudret fiilin hem pozitif hem de negatif yönüne taalluk etmekte olup insan bunlardan birini tercih eder. Yani insan iradesi-

²³⁵ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 46.

²³⁶ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 48.

²³⁷ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 248.

²³⁸ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 248.

ni çift yönde kullanabilme yetkisine sahiptir.²³⁹ Mu'tezile'ye göre Allah'ın bunlardan birini irade etmesi cebre götürür, sonuçta da bu da teklifin ortadan kalkması anlamına gelir.

Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in kesb teorisini de eleştirmiştir. Kesbi, 'kendisi ile bir fayda elde edilen veya zarar giderilen fiil' olarak tanımlayan Kadı Abdulcabbar, muhaliflerinin kelimeye ne lügavi ne de örfi manasıyla uyumlu olmayan anlamlar yüklediklerini söyler²⁴⁰ ve kulların fiillerinin Allah'a nispet edilemeyeceğinin aklen ve naklen sabit olduğunu belirtir.²⁴¹

Kadı Abdulcabbar, sonradan yaratılmış olmaları sebebiyle tasarruflarımızın bize muhtaç olduğunu ve bizimle ilgili olduğunu belirterek insanın iradesini, Allah'ın iradesinden ayırmakta olup²⁴², kesbi reddetmektedir. Ayrıca Zeydiyye, Mu'tezile, İmamiyye ve Havaric gibi diğer İslami fırkaların kesb görüşünü benimsemediklerini de belirterek kesb teorisini, mezhepsel benimsemeler yönüyle de reddetmeye çalışmaktadır.

Mu'tezile, muhaliflerini kendi delilleriyle vurarak da insanın mutlak hür iradesini savunmakta olup mahaliflerinin -ki burada anlaşılan Maturidilerden ziyade Eşarilerdir- kesbi muhdes kudretle vaki olmuş bir şey olduğu şeklinde tanımladıklarını, eğer insanın kesbe kudret vasıtasıyla sahip olduklarını söylerlerse bu kendilerinin görüşü olduğunu²⁴³ ya da bunun Allah tarafından yaratılmış olduğunu söylerlerse de bunun da cebr ehlinin görüşü olduğunu söyleyerek her ikisini de reddeder ve eğer insandaki kesb başka bir kesbe dayanırsa bunun da bilinmeyişi başka bir bilinmeyenle açıklama olacağını bunun da anlamsız olduğunu söylerler.²⁴⁴

Konumuzu toparlarsak Mu'tezile, insanın mutlak surette hür ve özgür bir iradeye sahip olmasını Allah'ın adil ve hakim olduğu koşuluna, adalet, vaad ve vaid prensiplerine dayandırarak insanın cebir altında yapıp etmelerinden sorumlu tutulamayaca-

²³⁹ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcabbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s.287.

²⁴⁰ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 106.

²⁴¹ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 104.

²⁴² Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 106.

²⁴³ Zira Mu'tezile insanın kendine özgü kudreti olduğunu savunmaktadır.

²⁴⁴ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 110-112.

ğını, böyle bir şeyin Allah'ın adaletine ve hikmetine aykırı olduğunu söyleyerek, insanın sorumlu tutulması için tam bir iradeye sahip olmasını şart koşmuşlardır.

1.2-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kudret kelimesi “kadera” fiilinden türemiş bir isim olup sözlükte “gücü yetmek, bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, kıymetini bilmek, bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek” gibi manalara gelmektedir.²⁴⁵

Ragıp İsfehani, bu kelimeyle insan nitelendirildiği zaman, kişinin kendi kendisiyle herhangi bir şeyi yapmaya güç yetirdiği kendi heyetinin bir ismi olacağını söylerken; Allah nitelendirildiği zaman O'ndan aczi nefyetmek anlamında olduğunu söyler. Ayrıca bu kelimeyle, Allah'tan başkasının, lafzen söylene bile manen mutlak manada nitelendirilmesinin imkansız olduğunu belirtir. Zira insanın gücü sınırlıdır yani mukayyedir. Bundan dolayı İsfehani, Allah'tan başkasının eğer bir açıdan kudretle nitelendirilecek olursa başka bir yönden acz ile nitelendirileceğini belirtir. Çünkü her yönden kendisinden aczin nefyedildiği sadece Allah'tır.²⁴⁶ Ragıp İsfehani'nin açıklamalarından anlaşıldığına göre kudret, aczin zıddıdır.

Çalışmada şimdi kelamcılarının insan kudreti konusundaki görüşlerini genel hatlarıyla verilip fiyatların oluşumunda insan kudretinin ne derece etkili gördükleri zikredilecektir.

1.2.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNİN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Ehl-i Sünnet kelimelerinden önce Eşarilerin daha sonra ise Maturidilerin insan kudreti hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

Ehl-i Sünnet kelimelerinin kurucu imamlarından olan imam Eşari'ye göre istitaat kudrettir. Bu kudret hadis olup kişinin nefsiyle kaim değildir. Yani cevherle

²⁴⁵ Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s.190.

²⁴⁶ İsfehani, *Müfredat*, "KDR" Maddesi.

kaim olan bir arazdır²⁴⁷ ve baki de değildir.²⁴⁸ İmam Eşari'ye göre insanın istitaatı vardır ama bu istitaat onun aynı değil gayrıdır.²⁴⁹ Bu istitaat insana Allah'ın bir nimeti ve lütfudur.²⁵⁰ Hemen şunu belirtmemiz gerekir ki İmam Eşari'nin istitaatten kasteddiği şey mali kudret veya bedeni sıhhat değildir.²⁵¹ Anladığımız kadarıyla İmam Eşari bunlara da istitaat adını vermekle birlikte²⁵² kasteddiği istitaat bu anlamların ötesinde farklı bir anlamdır.²⁵³ Çünkü İmam Eşari'ye göre fiilden önce bir istitaat yoktur. İstitaat ancak fiille birlikte olur.²⁵⁴ Halbuki mali istitaat ve bedeni sıhhat fiilden öncede, fiille birlikte de, fiilden sonrada bulunabilir.

İmam Eşari'ye göre fiilden önce istitaat mevcut değildir. Bu konuda Eşarilerle, Maturdiler arasında bir ittifakın olduğunu görüyoruz. Fakat İmam Eşari bir kudretin hem bir şeye hem de onun zıddına elverişli olmadığını söyleyerek Maturudilerden ayrılmaktadır.

İmam Eşari bir şeye kadir olanın o şeyin zıddına da kadir olacağını kabul etmez. Zira İmam Eşari'ye göre hadis kudretin yani insan da fiille birlikte yaratılan kudretin var olabilme şartı kendisine güç yetirilen şeyin (makdurun) onunla birlikte var olmasına bağlıdır. Eğer bir kudret bir şeye hem de onun zıddına etki etseydi bu iki şeyden birinin failsiz olarak ortaya çıkması gerekirdi ki bu da imkansızdır.²⁵⁵ Ayrıca insan her iki şeye de kadir olsaydı, bu durumda onun kudreti altına giren iki zıt fiilin mevcut olmalarını (içtima-i ziddeyn) gerekirdi.

Akıl ise bunu imkansız görmektedir.²⁵⁶ Buradan da İmam Eşari'nin bir kudretin ancak bir fiili gerçekleştirebileceği görüşünde olduğunu anlamaktayız.

İmam Eşari, insanların el, ayak vs. organların yokluğunun kudretinde yokluğunu gerektireceğini kudretin yokluğunun ise kesbin yokluğu gerektireceğini söyler. An-

²⁴⁷ Eşari, *el-Luma*, s.93.

²⁴⁸ Eşari, *el-Luma*, s.94.

²⁴⁹ Eşari, *el-Luma*, s.93.

²⁵⁰ Eşari, *el-İbane*, s.84.

²⁵¹ Keskin, *İmam Eşari ve Eşarilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.270-271.

²⁵² Eşari, *el-Luma*, s.95.

²⁵³ Keskin, *İmam Eşari ve Eşarilik*, s.271.

²⁵⁴ Eşari, *el-Luma*, s.95.

²⁵⁵ Eşari, *el-Luma*, s.95.

²⁵⁶ Eşari, *el-Luma*, s.95.

cak yine de bu durum organın yokluğundan kaynaklanmaz. Zira İmam Eşari'ye göre fiille ilgili uzuv bulunmadığı halde, kudret mevcut olsaydı yine de fiilin kesbi gerçekleşir. Yani kesbin olmamasının sebebi organın yokluğu değil, istitaatin yokluğudur.²⁵⁷ Görüldüğü gibi İmam Eşari kesb ile istitaat arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. Hatta İmam Eşari ,’’ Hayat ortadan kalktığında kudret de sona erer. Ancak kesb yine hayatın değil kudretin yokluğu sebebiyle imkansız hale gelmiş olur.’’²⁵⁸ diyerek kesb için kudreti, hayattan daha öncelikli görmektedir.

Eşarilerin kudret anlayışları konusunda değinilmesi gereken bir başka husus da kudret- acizyet ilişkisidir. İmam Eşari aczi,’’ bir şeyden aciz olmak, hem onu hem de zıddını yapamamak’’ şeklinde tanımlayarak kudretin aczin zıddı olmadığını söyler. Bu tanımdan, insanın acz halinde olması demek nötr olması yani hiçbir şey yapamaması demek olduğunu anlıyoruz. Halbuki İmam Eşari, kudretle, makduru ayırmamıştır. Yani kudret varsa makdur vardır, kudret yoksa makdur yoktur. Yani kudret nötr değildir kullanıldığı duruma göre ya pozitif yada negatiftir. Bu yüzden kudretle, aczin aralarında müşterek bir illet yoktur. Dolayısıyla kudret aczin zıddı değildir.

İmam Eşari, kafirin imanla mükellef olduğunu ama güç yetiremediği için iman etmediğini söyler. Kendisine yapılan ‘’ Öyleyse Allah, kafiri güç yetiremeyeceği bir şeyle mükellef kılmış olur’’ şeklindeki itiraza şu şekilde cevap verir:

‘’Bu sözün iki farklı anlamı bulunmaktadır. Şayet ‘’kafir imana güç yetiremez’’ ifadesiyle onun iman etmekten aciz olduğunu kastediyorsanız, yanlış bir şey söylemiş olursunuz. Fakat ‘’kafirin imana güç yetirememesini‘’, imanı bırakıp onun zıddı olan şeyle ilgilenmesi anlamında kullanıyorsanız, o takdirde sözünüz doğru olur.’’²⁵⁹

Bu sorudan sonra ‘’ Allah’ın, kafiri terk etmesi sebebiyle yapmaktan aciz kaldığı bir şeyle sorumlu tuttuğunu niçin reddediyorsunuz?’’ şeklindeki soruya İmam Eşari yukarıda bahsettiğimiz acz kudretin zıddı değildir şeklindeki çözümlenmesiyle cevap vererek, insanın bir fiili terk ettiği için onun aciz olduğunu söylemenin mümkün olmadığı şeklinde cevap vermektedir.²⁶⁰ Buradan da İmam Eşari-başka delilleri de ol-

²⁵⁷ Eşari, *el-Luma*, s.96.

²⁵⁸ Eşari, *el-Luma*, s.97.

²⁵⁹ Eşari, *el-Luma*, s.99.

²⁶⁰ Eşari, *el-Luma*, s.99.

makla birlikte- teklifi ma la yutak'ın caiz olduğunu belirtmekle beraber vaki olmadığını savunur.

Maturidilerin insanın kudreti konusundaki görüşlerine gelince, İmam Maturidi, kudretin fiiller için olduğunu ve insanın yaratılışında bir kudretin olduğu görüşündedir.²⁶¹ İmam Maturidi, salt kudretin bir tanımını yapmaz. Ona göre insanın kudreti ikiye ayrılmaktadır.

Birincisi, sebeplerin müsait ve vasıtaların sağlıklı (selametü'l-esbab ve sıhhatü'l-alat) olmasıdır. Bu manada ki kudret kulda fiillerden önce bulunur. Fiillerin oluşması bu kudrete bağlı olmakla birlikte, münhasıran fiiller için hazırlanmış olmayıp, sadece Allah'ın kişiye lütfettiği şeylerdendir.²⁶² İmam Maturidi, kişide bu tür bir kudretin bulunmaması halinde, o kişinin mükellef tutulmasının bir anlamı olmadığını çünkü bulunmayan bir imkâna dayanarak emir vermenin muhal olduğunu belirtir. Ayrıca emir ve nehiylerin şükrün yerine getirilmesi ve nankörlükten sakındırmaya yönelik olduğunu dolayısıyla nimetin bulunmadığı veya bilinmesine güç yetirilemediği yerde emir ve nehiy hitabının gerçekleşmesinin söz konusu olmadığını belirtir.²⁶³ Kulun mükellef tutulabilmesi için esas olan onda bu tür kudretin olması yeterlidir.²⁶⁴ Bu konuda İmam Maturidi'nin, Mu'tezile ile tam bir ittifak içinde olduğunu buna mukabil Eşarilerle ise çok büyük bir farkın olduğunu görüyoruz.

İkincisi ise husun ve kubuh vasıflarını taşıyan fiillerin meydana gelmesinde etken olan, fiile mahsus olup herhangi bir şekilde mevcut olunca fiilin de onunla birlikte mevcut olduğu, süreklilik arzetmeyen ve fiilde önce bulunmayan kudrettir.²⁶⁵ İmam Maturidi bu kudrete fiili kolaylaştıran ve fiilin vukuunu sağlayan anlamında "Kudret-i Muhaffife" ve "Kudret-i Müsehhile" demiştir.²⁶⁶ Bu kudret kulun ihtiyarına dayanmaktadır. Bu kudret konusunda, İmam Maturidi'nin Mu'tezile ile ihtilaf, Eşarilerle ise ittifak içinde olduğunu görmekteyiz.

²⁶¹ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.396.

²⁶² Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.389.

²⁶³ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.392.

²⁶⁴ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, s.305.

²⁶⁵ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.390,394.

²⁶⁶ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.390.

İmam Maturidi bir konuda ki azmedilmemiş kudretin o konunun tersine de elverişli olup olmadığı konusunda da görüş beyan etmiş olup bir kudretin hem bir konuya hem de tersine elverişli olduğunu söylemiştir.²⁶⁷ Örnelemek gerekirse, taat kudretinin, masiyete de elverişli olması gibi. Zira fiilin sebeplerinden her biri aynı şekilde fiil kudreti (yani birinci ve ikinci kudret) bir şeyin hem kendisine hem zıddına elverişli olursa, bir şeyin hem kendisine hem de zıddına yönelik kudretin mevcudiyetine hükmetmek gerekli olur. Böylece de ilahi emir ve yasaklar beşeri kudretin çerçevesi içinde oluşur. Ama kudret bir şeyin hem kendisine hem de zıddına elverişli olmazsa, bu kişinin yaptığı işin zıddının ortadan kalkması demek olur . Ama bu kişi o fiili işlemle emredilmiş veya bundan menedilmiş olabilir.²⁶⁸ Buradan da bir kudret hem fiile hem de zıddına elverişli olmazsa kişinin imtihan edilmesinin, sevap ve günah kazanmasının hiçbir anlamı kalmaz. Zira kişi yaptığı işin tersine güç yetiremez ve bu fiil ondan doğal olarak çıkar. Yani bir kudret iki zıddın oluşmasına müsait bir durum arz etmeseydi ortaya ihtiyari olmayan tab'an fiil çıkardı ki bu insanın imtihan edilmesine aykırı olurdu.²⁶⁹ Bu yüzden de İmam Maturidi ve Maturidilere göre teklif-i ma la yutak caiz değildir.

Görüldüğü gibi İmam Maturidi, kulda fiilden önce bir kudretin olduğunu, kulun fiil işleme sırasında da Allah'ın onda bir kudret daha yarattığını ve kulun bu iki kudretle fiili gerçekleştirdiğini düşünmekte olup bu kudretin yapılmak istenen fiile de istenmeyen fiile de müsait olduğunu ve sonucun insanın ihtiyarına göre olacağını düşünmektedir.

Maturidilere göre insanın kudretini M. Saim Yeprem' in bu konuyu tam bir açıklık içinde özetleyen şu sözleri ile bitirmek istiyoruz:

” Böylece Maturidi'ye göre insanın ihtiyari fiilleri yani yapıp yapmamakta serbest olduğu fiilleri sebep, vesile gibi imkan ve şartların tam olarak hasıl olmasından sonra, ortaya çıkan alternatiflerden birini seçerek iktisab etmeye azmetmesi halinde bu kasıd ve ihtiyara bağlı olarak Allah'ın onda ikinci çeşit kudreti yaratmasıyla gerçekleşir.”²⁷⁰

²⁶⁷ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.398.

²⁶⁸ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.399.

²⁶⁹ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.399.

²⁷⁰ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, s.306.

1.2.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNÜN İNSAN KUDRETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Mu'tezile, istitaatın ne olduğu konusunda kendi aralarında ihtilaf etmiş olup Ebu'l- Hüzeyl, Muammer ve Mirdar gibi Mu'tezile âlimleri istitaatın araz olduğunu ve sağlık ve sağlamlıktan başka bir şey olduğunu söylerken, Bişr b. Mu'temir, Sü-mame b. Eşres ve Gaylan gibi Mu'tezile âlimleri ise istitaatın sağlamlık, organların sağlam olması ve onların afetlerden uzak olması şeklinde tanımlamışlardır.

Mu'tezile'den Kadı Abdulcabbar ise kudreti, "cisimde var olan, kulun fiil ve tasarrufta bulunmasını geçerli kılan, kişinin durmasına karşılık hareketliliğine ve oturmasına karşılık ayakta durmasına imkan veren bir mana" şeklinde tarif etmiştir.²⁷¹ Kadı Abdulcabbar'a göre Allah, kudreti kulun cismine, isyan değil itaat etsin diye yerleştirmiştir. Kul itaat ettiği takdirde sevaba, isyan ettiği takdirde ise ikaba maruz kalacaktır. Aynı şekilde Kadı Abdulcabbar, kudretin insan için bir alet olduğunu söyleyerek, kişinin elini kullanarak Allah yolunda cihat edebileceği gibi bir mü'mini de öldürebileceğini söyleyerek bu aletin hem pozitif hem de negatif olarak kullanılabilceğini belirtir.²⁷²

Kadı Abdulcabbar, kudreti fiille sıkı bir ilişki içine sokmuştur. Nitekim fiili "kadir olanın ihdas ettiği şey"²⁷³ olarak tanımlayan Kadı Abdulcabbar, bu tanıma kattığı "kadir" lafzıyla failden kudreti dışında meydana gelen fiilerin faile nispet edilemeyeceğini belirtmiştir. Fakat ahlaki eylemin gerçekleşmesi için kudret tek başına yeterli değildir. Bir eylemin ahlaki kabul edilebilmesi için iki tür gücün olması gerekir:

1-Elimizi kaldırma, gözümüz ile görme gibi bedenle ilgili olan kudret.

2-Kadir olmak. Zira Kadı Abdulcabbar insanın kudrete sahip olabilmesi için aynı zamanda kişinin kadir olmasını da şart koşar. Kadı Abdulcabbar'a göre kadir ol-

²⁷¹ Kadı Abdulcabbar, *Mu'tezile'de Din Usulü(el-Muhtasar fi Usulü'd-Din)*, trc. Murat Memiş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.98.

²⁷² Kadı Abdulcabbar, *Mu'tezile'de Din Usulü(el-Muhtasar fi Usulü'd-Din)*, s.98.

²⁷³ Kadı Abdulcabbar, *Mu'tezile'de Din Usulü(el-Muhtasar fi Usulü'd-Din)*, s.82.

mak,” faile tahsis edilen ve bir engel bulunmadıkça failin fiilini gerçekleştirmesini sağlayan haldir.”²⁷⁴

Böylece Kadı Abdulcabbar’ın kudreti kadir olana tahsis ettiğini görüyoruz ki kadir kişi bu kudreti kullanarak fiiller işler. Fiil menfi bir davranış olursa ikaba, müspet bir davranış olursa ise sevaba hak kazanır.

Görüldüğü gibi Mu’tezile insana tam bir kudret vermiş olup, adalet, vaad-void gibi prensiplerini bu konuda da işleterek bu sonuca ulaşmış olup fiillerin insanların kasdı ve kudretleri miktarınca vuku bulduğunu söylemişlerdir.²⁷⁵

Şimdi de Mu’tezile’ye göre insanda fiilinden önce potansiyel bir kudretin olup olmadığını inceleyelim. Mu’tezile insanda kudretin fiilden önce olduğu görüşünü savunmuştur. Yani onlara göre kudret makdurundan öncedir.²⁷⁶ Zira bu böyle olmasa kudret makduruyla bereber olsa kâfirin imana mükellef olması teklif-i ma la yutak olurdu.²⁷⁷ Bu ise hem kabih hem de abes olduğu için geçersizdir. Çünkü eğer kudret fiile beraber olsaydı, kâfir imana değil, ancak küfre güç yetirebilirdi. Zira imana gücü olsaydı, kâfir olmakla birlikte, mü’min de olması gerekirdi. Bu ise bir tezattır. Eğer sadece küfre gücü olsaydı, aciz olanın bir işle, kötürümün yürümeyle emredilmesi iyi bir şey olmadığı halde, iman etmemesi sebebiyle Allah’ın kâfire azap etmesi kötülük ve zulüm olurdu. Allah ise zulmetmekten münezzehtir.

Ayrıca Mu’tezile bu görüşünü sadece akli olarak değil nakli olarak da kanıtlamıştır. Bu konuda Hac ayeti olarak kabul edilen Al-i İmran suresinin 97. ayetini delil göstermişlerdir. Ayette “...yoluna gücü yeten herkesin o Ev’e gidip (haccetmesi), insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır...” buyurularak eylem gerçekleşmeden önce gücün varlığından bahsedilmektedir.²⁷⁸

Konumuzu toparlarsak, Mu’tezile, insanda fiillerini yapabilecek gücün olduğunu, Allah’ın insana bu gücü verdikten sonra – yargılama, sevap ve ceza verme hariç-gerisine karışmadığını ve ‘insanın fiillerini Allah yaratıyor’ diyenlerin büyük hata

²⁷⁴ Süt, Abdunnasır, *Mu’tezile ve Ahlak*, İz Yayınları, İstanbul, 2016, s.96-97.

²⁷⁵ Kadı Abdulcabbar, *Mu’tezile’de Din Usulü(el-Muhtasar fi Usulî’-d-Din)*, s.86.

²⁷⁶ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 156.

²⁷⁷ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 156.

²⁷⁸ Süt, *Mu’tezile ve Ahlak*, s.101-102.

içinde olduğunu, çünkü bir fiilin iki failden meydana gelmesinin mümkün olmadığını belirterek, insana tam bir hür irade verdikleri gibi tam bir kudrette vermişlerdir.²⁷⁹

2-İSLAM KELAM EKOLLERİNİN FİYAT DALGALANMALARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

2.1-EHL-İ SÜNNET KELAM EKOLLERİNE GÖRE FİYAT DALGALANMALARI

Ehl-i Sünnet'in bu konuya yaklaşımı kaza kader konusunda insan irade ve kudreti hakkındaki görüşleriyle birlikte, “*Fiyatları ayarlayan Allah'tır (إن الله هو المسعر), genişletip çok çok veren Allah'tır. Rızık veren Allah'tır. Ben Allah'a yanımda kimsenin mal ve kan hakkı olmadığı halde ulaşmayı umarım*”²⁸⁰ hadisi çerçevesindedir.²⁸¹

İbn Furek' in nakline göre bu konuya İmam Eşari değinmiş olup konuyu şöyle açıklamıştır: Allah'ın kalplerde eşyaya karşı bir istek yaratması ve yine kalplerde malların yokluğundan dolayı bir korku yaratması fiyatların artmasına sebep olurken; kalplerde eşyaya karşı bir isteksizlik ve yine kalplerde malların yokluğundan dolayı korku duyulmaması da fiyatların düşmesine sebep olmaktadır. İnsanların kalplerine bu istek ve korkuyu atacak da Allah'tan başka kimse yoktur. Ancak bu korku bazen doğrudan insanların kalplerine verilirken bazen de dolaylı bir şekilde yani sebeplere bağlı olarak verilmektedir. Bu sebepler ise hükümdar, baskı, abluka gibi sebeplerdir.²⁸² Her iki durumda da fiyatların belirleyicisi yine Allah Teâla olmaktadır. Zira bunların hepsini yaratan O'dur.

Konuya benzer bir şekilde değinen Bakıllani ise fiyat için herhangi bir tanımlama yapmaz. Bundan ziyade ruhs (ucuzluk) ve ğala (pahalılık) terimlerini kullanarak pahalılık ve ucuzluğun Allah tarafından meydana getirildiğini ifade eder. Bunu ise şu şekilde açıklar: Canlıyı ilk olarak gıdalanmaya muhtaç yaratan, dolayısıyla gıda maddelerine olan ilgiyi artıran yani talebi meydana getiren ve canlının yapısına mal

²⁷⁹ Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcabbar*, s.279.

²⁸⁰ Tirmizi, *Buyu*, 73; Ebu Davud, *Buyu*, 49; İbn Mace, *Ticaret*, 27.

²⁸¹ Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, TYEKB, İstanbul, 2015, III, s.294-295.

²⁸² İbn Furek, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerredü Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşari*, Beyrut, 1987, s.138-139.

elde etme arzusu koyan Allah'tır. Dolayısıyla bu gibi unsurlarla da fiyatları ayarlayan Allah'tır. Şayet Allah insanın gıdalanma ihtiyacı içinde yaratmasaydı ve onun yapısına mülkiyet arzusu koymasaydı insanda ona bir ihtiyaç hâsıl olmaz dolayısıyla talep meydana gelmez ve eşyaların fiyatları da oluşmazdı.²⁸³

Daha sonra Bakıllani kendi kendisine, bir sultanın bir şehri kuşattığında ve dışarıdan o şehre mal girişini yasakladığında ve şehir halkının elindeki malların giderek azalması sebebiyle mal fiyatlarının yükselmesi durumunda kuşatmayı yapan sultan için "sultan fiyatları artırdı" denilmez mi diye sorar ve bu soruya şu şekilde cevap verir: Bu gibi durumlarda meydana gelen fiyat artışlarının kuşatmayı yapan sultana izafe edilmesi mecazendir ve maksadı aşan ifade yoluyladır. Nitekim böyle durumlarda sultanın açlıktan, işkence ve sefaletten veya kuşatmadan dolayı halkı öldürdüğü de söylenir. Hâlbuki onları hakikatte öldüren sultan değil, Allah'tır. Sultan burada sadece, meydana gelmeleri halinde Allah'ın, ölmeyi ve zarara uğramayı yarattığı bazı faaliyetlerde bulunmuş olup ölüm ve zarara uğratmanın sultanın faaliyetine nispet edilmesi mecazidir.²⁸⁴

Bakıllani pahalılığın bu misalde sultanın fiilinden tevellüd yoluyla meydana geldiği gibi bir itiraza da cedelci bir şekilde şöyle cevap verir: Eğer insanlar yenilecek ve içilecek mallara ihtiyaç duymayacak bir tarzda yaratılmamış olsalardı, bu mallar için pahalılık söz konusu olmazdı. Dolayısıyla pahalılık (veya ucuzluk) insanları ve canlıları bu tür madde ve mallara ihtiyaç duyacak nitelikte yaratan Allah'ın fiili sebebiyle meydana gelmiştir. Eğer Allah canlıları bu fitratta yaratmasaydı, bu mallara ihtiyaç duymaları ve bu sebeple fiyat artışları meydana gelmezdi.²⁸⁵

Bakıllani son olarak fiyat dalgalanmalarının hadis bir olay olduğunu, her hadisin ise ancak Allah'ın meydana getirmesi, yaratması ve dilemesi ile meydana geldiğini söyleyerek mezhebinin genel kuralını işletir.

Görüldüğü üzere Bakıllani fiyat konusunu ele alırken insanın biyolojik-fiziksel ihtiyaçlarını ve psikolojik arzu ve isteklerini merkeze almıştır. Şu halde Bakıllani

²⁸³ Bakıllani, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *Kitabu't-Temhid*, Beyrut, 1987, s.372.

²⁸⁴ Bakıllani, *Temhid*, s.372-373.

²⁸⁵ Bakıllani, *Temhid*, s.372-373.

fiyat dalgalanmaları konusunda insanın fitratındaki yeme, içme, biriktirme vs. istekleri temel alıp bunları yaratanın Allah olduğundan hareketle fiyat dalgalanmalarını da yaratanın Allah olduğunu söyler.

Bakıllani ayrıca konuyu Allah'ın irade ve kudreti yönünden de ele alıp kazakader, insan irade ve kudreti hususundaki mezhebi sistemlerinin gereği olarak da fiyatların oluşumunda insan etkisini kabul etmemektedir.

Fiyatlar konusunu ele alan başka bir Ehl-i Sünnet âlim olan Cüveyni'ye göre ise fiyat malların bedellerinin miktarının ortaya konulmasıdır. Cüveyni, bütün fiyatların Allah'ın hükmüne göre oluştuğunu zira fiyatların, insanın bir müdahalesinin bulunmadığı bolluk, azlık, emek, araçlar, talep azlığı ya da çokluğu gibi unsurlara bağlı olduğu, zaten kulun tercihinin taalluk ettiği şeylerin aynı zamanda Allah'ın fiili olduğunu zira O'ndan başka yaratıcının bulunmadığını belirtir.²⁸⁶

Taftazani'ye göre ise fiyat eşyanın kendisiyle satıldığı şeydir. Eşyanın pahalı yahut ucuz olması mekân ve zamana göre ziyade ve noksanlığı itibariyledir. Pahalılık ve ucuzlukta kulun herhangi bir şekilde ihtiyarı bulunmamaktadır. Zira malın azalması ve talebin artması veya malın çoğalması ve talebin azalması gibi hususlar kulun irade ve kudreti dâhilinde değildir. Fiyatların pahalılık ve ucuzluğunda insanın irade ve kudreti içinde olan hususlar, yollardan korkma, satışları yasaklama, malları stok etme gibi hususlardır. Taftazani burada Eşarilerin insan irade ve kudreti konusundaki görüşlerine tabi olarak insanın irade ve kudretinin mercii olarak da Allah'ı gösterir ve bu halde fiyatların tek düzenleyicisinin Allah olduğunu belirtir.²⁸⁷

2.2-MU'TEZİLE KELAM EKOLÜNE GÖRE FİYAT DALGALANMALARI

Mu'tezile'nin fiyat konusuna yaklaşımında mezheplerindeki adalet prensibinin ve insan özgürlüğünün etkisi vardır. Bu konuda Mu'tezile âlimlerinin hepsinin görüşlerini tespit edemedik. Ama Mu'tezile'nin görüşlerini bize aktaran ve günümüze

²⁸⁶Cüveyni, Ebu'l-Meali Ruknuddin Abdülmelik b. Abdullah, *Kitabu'l-İrşad*, TDV Yayınları, Ankara, 2016, s.299.

²⁸⁷Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, İstanbul, h.1277, s.120-121.

gelmesini sağlayan Kadı Abdulcabbar'ın görüşleri mevcut bulunmaktadır. O yüzden bu başlık altında Kadı Abdulcabbar'ın fiyat konusundaki görüşlerine yer vereceğiz.

Kadı Abdulcabbar fiyatı satın alınan eşya için karşılıklı rıza ile takdir olunan belde olarak tanımlamakta ve bir malın iki türlü fiyatının olduğunu birincisinin satılan malın hak ettiği gerçek fiyat, ikincisinin ise alışveriş esnasında karşılıklı rıza ile belirlenen pazar fiyatı olduğunu kabul etmektedir.²⁸⁸ Kadı Abdulcabbar birincisine semen derken ikincisine si'r yani fiyat demektedir.²⁸⁹

Kadı Abdulcabbar'ın yaptığı bu fiyat tanımına göre, artış ve düşüşle vasıflanma fiyatın niteliği olmaktadır. Zira insanların yaptığı akidlerde fiyat ucuz ya da pahalı olabilir. Semen ise eşyanın kendisinde sabit olan ve fiyattan ayrı bulunan eşyanın bir özelliğidir.²⁹⁰

Kadı Abdulcabbar'a göre ruhs yani ucuzluk ise bir şeyi herhangi bir belde belli bir vakitte mutad olandan daha aşağı satmaktır. Ğala yani pahalılık ise bunun tam tersi olup bir şeyi herhangi bir belde belli bir vakitte mutad olandan daha yukarı satmaktır.²⁹¹

Kadı Abdulcabbar'a göre fiyat, pahalılık ve ucuzluğun tanımını verdikten sonra fiyatları belirleyen kim olduğu sorusuna geçebiliriz. Kadı Abdulcabbar'a göre eşyanın fiyatının pahalı ya da ucuz olması bazen Allah'tan bazen de sultan tarafından olmaktadır.²⁹² Allah tarafından bir eşyanın pahalılaşması Allah'ın o şeyi azaltması veya ona muhtaç olanların ihtiyacını çoğaltması şeklinde olurken, ucuzlatması ise o şeyi çoğaltması ve o şeye muhtaç olanların ihtiyacını azaltması şeklinde olmaktadır.²⁹³ Yani eşyanın pahalılaşması ya da ucuzlamasında Allah'ın etkisi arz ve talebi yaratmasıdır. Bir şeye arzın az talebin çokluğu o eşyayı pahalılaştırırken, arzın çok talebin azlığı ise o şeyi ucuzlatmaktadır.

²⁸⁸ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, 1965, XI, 55-58.

²⁸⁹ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 746.

²⁹⁰ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni*, XI, 55-58.

²⁹¹ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 746.

²⁹² Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 746.

²⁹³ Kadı Abdulcabbar, *Şerh*, II, 746.

Fiyatları belirlemede sultanın başka bir tabirle devletin etkisi ise, halkı sadece belirlenen miktarla satmakla (narh) mükellef tutması şeklinde olmaktadır. Yani fiyatlara sınır koyması demektir.²⁹⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Kadı Abdülcabbar başka bir eseri olan *el-Muğni*’ de sultan yerine ibad kelimesini kullanarak²⁹⁵, idareci olsun olmasın insanların fiyat üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Kadı Abdülcabbar’ın bununla kast ettiği de halktan bazı kişilerin stok yapması ya da esnafın kendi aralarında bir malı aynı fiyata satma konusunda anlaşması vb. örneklerdir.²⁹⁶

Kadı Abdülcabbar’ a göre fiyat dalgalanmalarında etkili olan hususlar şöyledir:

- 1-Arzın az, talebin yüksek olması
- 2-Arzın yüksek, talebin az olması
- 3-Nüfus artışı ve azalmaları
- 4-Bir malın yerine o malın alternatifinin üretilmesi
- 5-Devlet tarafından narh konulması
- 6-Bir mala olan aşırı rağbet.²⁹⁷

Mu’tezilenin Allah’la beraber sultanı veya geniş anlamıyla kulları da fiyatların belirlenmesinde etkin görmesinin nedeni ise mezheplerinin genel bir ilkesi olan adalet ilkesiyle açıklanabilir. Zira Mutezileye göre Allah kötülük yapmaktan münezzehtir. Fiyatları belirleyen sadece Allah olsaydı bu durumda ihtikâr, ğabn vb. şeylerle fiyat artışları Allah’a nispet edilmesi gerekirdi ki bu Mu’tezile’nin genel anlayışıyla uyuşmaz.

Kadı Abdülcabbar’ın bu konuda ilgilendiği diğer bir husus ise narh koymanın caiz olup olmadığıdır. Yani fiyatlara müdahale edilmeli mi yoksa edilmemeli mi? Kadı Abdülcabbar devletin maslahat görmesi durumunda tüketiciyi korumak adına

²⁹⁴ Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, II, 746.

²⁹⁵ Kadı Abdülcabbar, *el-Muğni*, XI, 55-58.

²⁹⁶ Kadı Abdülcabbar, *el-Muğni*, XI, 55-56.

²⁹⁷ Kadı Abdülcabbar, *el-Muğni*, XI, 55-58; *Şerh*, II, 746.

esnafa zarar vermeyecek ve umumi nizamı bozmayacak şekilde devletin fiyat ayarlaması yapabileceğini söyler.²⁹⁸ Kadı Abdulcabbar fiyat etkinliğinde devletin narh koymasının olabileceğini açıklarken şunları söylemektedir:

“Ucuzluğun sebebinin bazı imamlar veya emr-i maruf ve nehy-i ani’l-münkeri yerine getiren idarecilerin fiili olmasına gelince; bu güzel ve iyi bir iştir, böylece ortaya çıkan ucuzluk Allah’a ve yöneticiye izafe edilir. Sözü edilen fiyat düşüşü şu sebepten olur: İnsanlara zarar gelmesin , anlayışla karşılanıp fiyat tesbitinde onlara zorluk, güçlük olmasın diye imam adalet üzere bazı malların fiyatlarının tespitinde maslahat ve fayda görebilir.”²⁹⁹

Buradan da gerekli durumlarda Kadı Abdulcabbar’a göre göre narh koymanın caiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

3-DEĞERLENDİRME

Fiyatlar konusu kelim kitaplarında fazla değinilmeyen bir konu olmakla beraber ekonomik yaşamın tam ortasında yer almaktadır. Ekonominin insan hayatı için önemine çalışmamızın başında değindik.

Fiyatlar konusunu mezhepler daha çok kaza-kader çerçevesinde değerlendirmiş olup insan irade ve kudretinin fiyat dalgalanmalarına ne ölçüde etkili olduklarına yönelmişlerdir. Bu meyanda Mu’tezile insan irade ve kudretinin de fiyatlar üzerinde etkisi olduğunu savunurken, Eşariler insanın fiyat dalgalanmaları konusunda herhangi bir etkisinin olmadığını söylemişlerdir.

Bize göre bu konuda değerlendirme yapılmakta kullanılacak kaynaklar Kur’an, Sünnet ve akıldır. Zira Kur’an’ın ve Sünnet fiyatlar konusunda genel ilkeler koyarken bu konunun ayrıntılarına girmemiştir. Bu sebeple Kur’an ve Sünnet’in ruhuna uygun icthadlar konunun aydınlanmasında fayda sağlayacaktır.

Buradan hareketle bizde fiyatlar konusuna bu Kur’an ve Sünnet’in ruhuna uygun bu çıkarımlar çerçevesinde bakacak olursak Ehl-i Sünnet’in görüşünün daha meseleye daha teknik bir bakış açısıyla ortaya koyduğu görülecektir. Varoluşsal açıdan her şeyi Allah yaratmıştır. Bu yaratışta Allah Teala kendi kanunlarını koymuştur ki biz

²⁹⁸ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni*, XI, 55-58.

²⁹⁹ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni fi Ebvabi’t-Tevhid ve’l-Adl*, XI, 58.

buna sünnetullah diyoruz. Sünnetullah çerçevesi içinde de katı olmamakla birlikte bir gereklilik yasası hâkim kılınmıştır. Fiyatlar konusunda da sünnetullah geçerlidir. Yani insanların bir mala herhangi bir nedenle rağbet etmesi o malın fiyatını artırırken, rağbet etmemesi o malın fiyatını düşürmektedir. Aynı şekilde insanlar arasında var olan savaşlar nedeniyle ekonomik krizler yaşanmaktadır. Buradan şunu anlıyoruz ki sünnetullah'a uygun olarak fiyatlar konusunda da Allah'ın koyduğu yasalar geçerli olmaktadır.

Buna göre ise Ehl-i Sünnet'in fiyat dalgalanmaları konusundaki görüşü, Allah'ın insan fiillerine etkisi söz konusu edildiğinde sünnetullah'a uygun olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu durumun tersi kabul edilirse enflasyon, pahalılaşıma gibi olumsuz durumlara karşı insanın hiçbir mücadeleye girmemesi gerekecektir ki Allah bize bu gibi olumsuz durumlarla mücadele etmeyi emretmiştir.

Mu'tezile ise konuyu kendi teolojik sistemlerine uygun olarak adalet prensibi çerçevesinde değerlendirip bu meseleye insan irade ve hürriyetini de dahil etmektedir. Fakat bu konuda Ehl-i Sünnet'i haksız yere eleştiriye tabi tutup onları salt cebirci bir anlayışı takip etmekle itham etmektedir.

Ayrıca meselenin imtihan boyutunu da göz ardı etmektedir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmaktadır: ” *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele* ”³⁰⁰ Yani bolluk, kıtlık gibi durumlar sünnetullah çerçevesinde insanın başına gelebilecek birer imtihandır. Fiyat dalgalanmaları da bu imtihanlardan biridir ve insanın bu konuda irade ve kudretini kullanıp bu imtihandan başarıyla çıkması gerekmektedir.³⁰¹

³⁰⁰ Bakara,2/155

³⁰¹ Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Bardakçı, Sefa, *Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi*, e-Makalat Mezhep Araştırmaları, c.3, sayı:1, s.105-128.

SONUÇ

Ekonomi ve ekonomiyi oluşturan rızık temin etme arzusu tarih boyunca insanoğlunun gündeminde olmuştur. İnsanlığa bir hidayet olarak gönderilen Kur'an'da rızık ve fiyat konularına değinmiş olup bu konulardaki ilahi talimatları insanlara bildirmiştir. Hz. Peygamber de örnek yaşantısıyla bu konudaki talimatları uygulamıştır.

İnsanoğlu yapısı ve fitratı gereği yaşamını sürdürmek ister. Bunun içinde pek çok faaliyette bulunur. Rızık elde etmek de bu faaliyetler içinde önemli bir yer tutar. Müslümanlar rızık konusunu iki farklı boyutta ele almışlardır. Dünyevi boyutuyla fıkıh ilmi ilgilenirken nazari ve uhrevi boyutuyla ise kelim ilmi ilgilenmiştir.

Rızık kavramı insana ve diğer canlılara fayda veren şeyler için kullanılmıştır. Araplar bu kelimedede hep fayda unsurunu ön plana çıkarmışlardır. Kur'an'da ise bu kavram sözlük anlamına muvafık bir şekilde kullanılmış ve rızık kavramında fayda unsuru ön plana çıkmıştır.

İslam'a göre her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Her şeyin yaratıcısı O olduğuna göre rızıkların yaratıcısı da ve canlıları rızıklandıran da O'dur. Kur'an bu ilkeyi vurgulayarak hakiki rızığın sadece Allah olduğunu bildirmiştir. Rızık kavramı insan için kullanıldığı zaman ise bu mecazi anlamda kullanılmış olup rızığın ulaşmasına sebep olmayı ifade etmektedir.

Tek ve gerçek rızık Allah olduğuna göre ise rızık bol veren de daraltan da Allah'tır. Tabi ki rızıklardaki darlık ve bolluk da bir hikmete mebnidir ki o da toplum hayatının sürmesi, insanların ihtiyaçlarının karşılanması, toplumdaki bireyler arası kaynaşmanın tesis edilmesi vb. pek çok insanların menfaatine olan maslahatlarıdır.

Rızıkların taksim edilmiş olması ise bir cebir inancını gerektirmemektedir. Zira bu konudaki naslar Allah'ın ilmine vurgu yapmaktadır. Nitekim Allah insanların rızıklarını taksim etmiş bu rızık helal ya da haram yoldan ulaşmayı ise insana bırakmıştır. Rızıkların helal ya da haram olması ise onların rızık olma fonksiyonunu değil, sadece teşri vasfını değiştirmektedir. Bu şeyler tekvini açıdan rızıktır ve Allah'a izafe edilmesi gerekir.

Kur'an insanın rızkını elde etmesi için çalışması gerektiğini de vurgulamıştır. İnsanın ise gücü sınırlıdır. Rızık elde etme konusunda da sebepleri işlerken gücünün yetmediği durumlar vardır. Her zaman olduğu gibi bu durumlarda da Allah insanı beklemediği yerden rızıklandırabilir. Kulun sadece gücünün yettiği kadarınca sebepleri işlemesi gerekir. Zira İslam inancına göre her şey Allah'ındır ve istediği kişiye, kişinin umduğu ya da ummadığı yerden rızık verebilir.

Müslüman ilim adamları da rızık konusunda nazari olarak düşünceler geliştirmişlerdir. Yoruma açık bir alanda farkların bulunması gayet doğaldır. Zira Kur'an insana hitap etmektedir. Bu meyanda rızık konusunda da Müslümanlar farklı düşünceler geliştirmişler ekollere bölünmüşlerdir.

Bu ekollerden Ehl-i Sünnet rızık hakiki anlamda sadece yenilen ve içilen şeylere tahsis etmiş olup, diğer fayda veren şeyleri rızık kapsamında görmeleri ise mecazi anlamdadır. Ehl-i Sünnet alimlerinin rızık bu şekilde ayırmalarının nedeni onun Arapça daki kullanımındandır. İmamiyye Şia'sı ve Mu'tezile ise naslarda geçen rızık kelimesini mecazi anlamda anlamayıp sadece hakiki anlamına hamletmişlerdir.

Haramın rızıklığı meselesinde ise Ehl-i Sünnet ve –tekvini boyutta-İmamiyye Şia'sı haramın rızık olduğunu vurgulamışlardır. Mu'tezile ise haramın rızık kapsamında olmadığını belirtmişlerdir. Rızıkların taksimi meselesinde de Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şia'sı rızıkların taksim edilmiş olduğunu vurgulamışlardır. Yalnız İmamiyye Şia'sı içinde Mu'tezile'nin etkisiyle taksim edilmemiş olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Mu'tezile ise adalet prensiplerine dayanarak rızıkların taksim edilmediğini bir kişinin başkasının rızkını yiyebileceğini belirtmişlerdir.

Rızık meselesi konusunda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin farklı görüşleri sürdüğünü İmamiyye Şia'sının ise bu iki görüşün ortasını bulmak için çabaladığı söylenebilir.

Fiyatlar meselesinde ise Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin insan iradesi ve kudretine verdikleri öneme göre bir tavır aldıkları söylenebilir. Ehl-i Sünnet'ten, Maturidiler bu konuya kayıtsız kalırken Eşariler insan iradesi ve kudretini hemen hemen yok saya-

çak bir anlayışla fiyatlar meselesine bakmış olup fiyat dalgalanmalarında etkili olanın sadece Allah olduğunu söylemişlerdir.

Mu'tezile ise insana verdikleri hür iradenin ve kudret anlayışının etkisiyle fiyat dalgalanmalarında insanında etkili olduğunu vurgulamış olup yine de ana etkenin Allah olduğunu belirtmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Hadis, 2007, Kahire.

Altuntaş, Mehmet, *Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018.

Arslan, Hulusi, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi: Şerif el-Murtaza Örneği*, Endülüs Yayınları, 2017, İstanbul.

Bağcı, H.Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara Okulu Yayınları, 2013, Ankara.

Bardakçı, Sefa, *Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi*, e-Makalat Mezhep Araştırmaları, c.3, sayı:1.

Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Kitabu Usuli'd-Din*, Matbaatü'd-Devle, 1968, İstanbul.

Bakıllani, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *Kitabu't-Temhid*, Beyrut, 1987.

Beydavi, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, I-V, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, h.1418, Beyrut.

Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, I-IX, Daru Tavki'n-Necat, h.1422, yy.

Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, I-VI, Daru İlm, 1987, Beyrut.

Cürcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabu't-Tarifat*, Daru'l-Marife, 2013, Beyrut.

_____ *Şerhu'l-Mevakif*, I-III, TYEKB, İstanbul, 2015.

Cüveyni, Ebu'l-Meali Ruknuddin Abdulmelik b. Abdullah, *Kitabu'l-İrşad*, TDV Yayınları, Ankara, 2016.

Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017.

Çağrı, Mustafa, **Hökelekli**, Hayati, ''İrade'' DİA.

Celebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcabbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.

Dimeşki, Ebu Muhammed İzzeddin b. Abdülaziz b. Abdusselam, *Tefsiru'l-Kur'an*, I-III, Daru İbn Hazm, 1996, Beyrut.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, sad. Heyet, Azim Dağıtım, 2012, yy.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 2002, yy.

Eşari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, Daru Franz Şataiz, 2005, Beyrut.

_____ *Kitabu'l-Luma fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*, Matubuatü Masoniyye, Londra, 1955.

_____ *el-İbane an Usulu'd-Diyane*, trc. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, yy, 2010.

_____ *Usulu Ehli's-Sünnet*, trc. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, yy, 2010.

Gölcük, Şerafettin, **Toprak**, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 2014, Konya.

Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, 2015, Ankara.

İbn Esir, Mecduddin Muhammed b. Muhammed, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979, Beyrut.

İbn Furek, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerredü Makalati 'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşari*, Beyrut, 1987.

İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid, *Kitabu'l-Müsayere fi'l-Akaidi'l-Münciyye fi'l-Ahira*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, 2018.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I-IX, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, h.1419, Beyrut.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, I-V, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, ty, yy.

İbn Münzir, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Cemaleddin, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Daru Sadr, h.1414, Beyrut.

İsfehani, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp, *Müfredat*, trc. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, 2012, İstanbul.

Kadı Abdulcabbar, Abdulcabbar b. Ahmed b. Abdulcabbar el-Esedabadi, *Şehu'l-Usuli'l-Hamse*, I-II, trc. İlyas Çelebi, TYEKB, 2013, İstanbul.

_____ *Mu'tezile'de Din Usulü(el-Muhtasar fi Usuli'd-Din)*, trc. Murat Memiş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

_____ *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, IV-XX, Kahire, 1965.

Karadavi, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, trc. Mehmet Nurullah Aktaş, Ni-da Yayıncılık, 2015, İstanbul.

Keskin, Mehmet, *İmam Eşari ve Eşarilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Köktaş, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, İFAV Yayınları, 2015, İstanbul.

Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, 2014, İstanbul.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, I-XX, trc. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, 2005, İstanbul.

Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhid*, TDV Yayınları, 2017, Ankara.

_____ *Kitabu't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

Meclisi, Muhammed Bakır, *Biharu'l-Envari'l-Camiati li-Düreri'l-Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar*, I-CX, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 2008, Beyrut.

Nesefi, Meymun b. Muhammed, *Bahru'l-Kelam*, Mektebutü Daru'l-Farfur, h.1421, yy.

_____ *Tabsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, I-II, TDV Yayınları, 2003, Ankara.

Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsir-i Kebir*, I-XXIII, trc. Heyet, Huzur Yayınevi, 2013, İstanbul.

Sabuni, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebu Bekir, *Maturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, İFAV Yayınları, 2015, İstanbul.

_____ *el-Kifaye fi'l-Hidaye*, Daru İbn Hazm, 2014, Beyrut.

Savi, Ahmed b. Muhammed el-Maliki, *Kitabu Şerhi's-Savi ala Cevhereti't-Tevhid*, Daru İbn Kesir, ty, Beyrut.

Suyuti, Cemaleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *ed-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, I-XVI, trc. Hüseyin Yıldız, 2013, İstanbul.

Süt, Abdunnasır, *Mu'tezile ve Ahlak*, İz Yayınları, İstanbul, 2016.

Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yayınları, 2014, Ankara.

Şatıbi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, I-IV, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, 2015, İstanbul.

Şerif el-Murtaza, Ali b. Hüseyin b. Musa, *ez-Zehira fi İlmi'l-Kelam*, 2012, Beyrut.

Şirazi, Nasır Mekarim, *el-Keşkulü'l-Akaidiyyü*, Daru Cevadi'l-Eimme, 2010, Beyrut.

Şeyh Müfid, Ebu Abdullah Muhammed b. Numan Ukberi, *en-Nüketü'l-İtikadiyye*, Müessesetü'l-İmami'l-Mücteba, h.1413, yy.

Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XIII, trc. Vahdettin İnce, Kevser Yayıncılık, 2012, İstanbul.

Tabersi, Ebu Ali Fazl b. Hasen, *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-X, Menşuratü Nasır Hüsrev, h.1413, Tahran.

Taftazani, Sadüddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Talha Hakan Alp, İFAV Yayınları, 2017, İstanbul.

_____ *Şerhu'l-Makasid*, I-III, İstanbul, h.1277.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, I-V, Şeriketün Mektebetün ve Matbatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975, Mısır.

Tusi, Ebu Cafer Muhammed b. Hasen, *el-İktisad fima Yecibu ale'l-İbad*, Merkezü Nuri'l-Envar fi İhyai Bihari'l-Envar, k.1430, Kum.

Topaloğlu, Bekir, **Çelebi**, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, 2010, İstanbul.

Yaman, Ahmet, **Çalış**, Halit, *İslam Hukukuna Giriş*, İFAV Yayınları, 2014, İstanbul.

Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, İFAV Yayınları, 1997, İstanbul.

Yıldırım, Arif, *Kelam Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü*, EKEV Akademi Dergisi,c.1, sy:2.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil*, I-IV, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, h.1407, Beyrut.

_____ *Kitabu'l-Minhac fi Usuli'd-Din*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l-Ulum, 2007, Beyrut.

Zeydan, Abdulkerim, *İlahi Kanunların Hikmetleri*, trc. Nizamettin Saltan, İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1997.

